

Urbanizacijski procesi na prostoru Sirije u rano brončano doba

Eva Katarina Glazer
Hrvatski studiji - Odjel za povijest
Borongajska cesta 83 d
10 000 Zagreb
Republika Hrvatska
E-mail: ekgazer@hrstud.hr

Ovaj rad bavi se urbanizacijskim procesima na prostoru Sirije u rano brončano doba pružajući pregled urbanizacijskih procesa na primjeru tri reprezentativna grada: Tel Halave A i B, Tel es Svejhata i Selenkahije. Rezultati arheoloških istraživanja pružili su temeljni uvid u urbana obilježja spomenutih gradova, a komparativnom analizom predstavljen je teoretski model za razumijevanje urbanizacijskih procesa toga prostora i potvrđena je teza da su gradovi na prostoru Sirije doživjeli svoju pravu urbanu epohu u rano brončano doba.

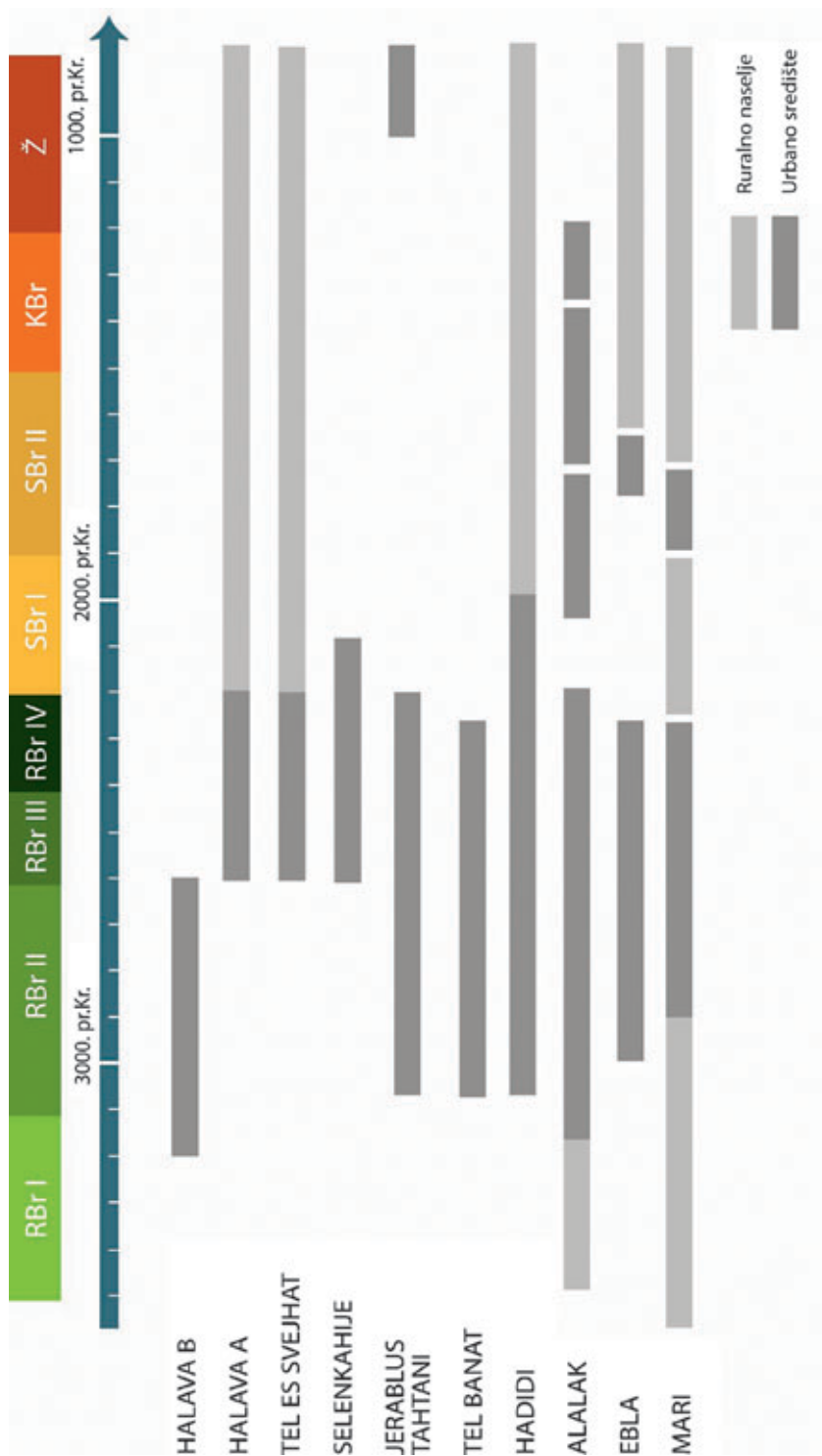
Ključne riječi: Sirija, urbanizacija, urbano središte, rano brončano doba

Uvod

Razdoblje 3. tisućljeća prije Krista na području Sirije obilježeno je dinamičnim razvojem složenih društava i pojavom urbanih središta. Proces urbanizacije imao je značajan učinak na stanovništvo i donio je velike promjene u političkim sustavima i ekonomskim strukturama. Arheološka istraživanja donijela su nam uvid u te promjene i zahvaljujući njima znamo da na sjeveroistočnome djelu Sirije tada niču brojni gradovi odnosno urbana središta.¹

Prvi urbanizacijski procesi zahvatili su prostor Sirije tijekom ranoga brončanog doba, no sam početak procesa urbanizacije započeo je gotovo pola tisućljeća

¹ Tel Leilan već je 2600. prije Krista bio središte veličine stotinu hektara, što potvrđuje vrlo rani uspjeh urbanizacijskoga procesa na prostoru Sirije.

Kontinuitet naseljenosti gradova na području Sirije

ranije na prostoru Mezopotamije. Grad kao simbol uspona i razvoja nove civilizacije temelji se na dinamici odnosa međuovisnih sastavnica - grada i sela odnosno centra i periferije.² Proučavajući razdoblje ranoga brončanog doba možemo uočiti promjene u društvenoj organizaciji, pogotovo pojavu elita, što je pridonijelo promjeni iz naselja u grad, no urbanizacijski proces ne može se promatrati kao revolucija - to je bio polagani i postupni proces, čiji se polagani začeci mogu uočiti već u halkolitiku, početkom 4. tisućljeća, a koji se ubrzao prema 3000. godini odnosno na prijelazu iz razdoblja ranoga brončanog doba I u rano brončano doba II.

Razlozi za ovu progresivnu transformaciju brojni su. Ekonomski faktor vidljiv je u razvoju poljoprivrednoga, sjedilački orijentiranoga, stila života, a kulturološki faktor očit je u razvoju odnosa između Levanta, Mezopotamije i Egipta.³

Urbana transformacija Sirije ne može se više promatrati kao kopija mezopotamskih zbiljanja na jugu jer nam dokazi potvrđuju da su brojni aspekti sirijskih gradova izvorni i različiti te su sigurna potvrda o neovisnome karakteru njihovih stanovnika. Varijabilnost strategija preživljavanja omogućila je eufratskim zajednicama ne samo da se uspješno ustanove u ovoj marginalnoj regiji tijekom trećega tisućljeća nego i da narastu u vitalne urbane zajednice koje će trajati više stoljeća.

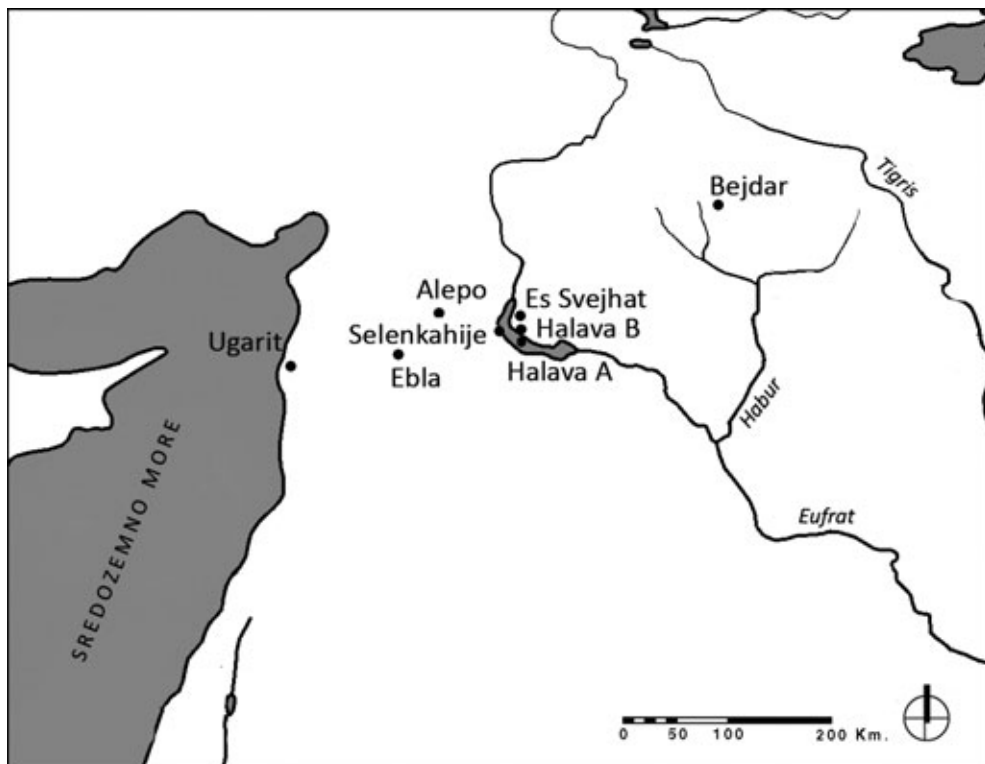
Kao i u drugim razdobljima prostor uz Eufrat mjesto je gdje najviše niču gradovi, a tako je bilo i početkom brončanoga doba. Gotovo na svakih par kilometara udaljenosti uzduž rijeke možemo naići na ostatke naselja iz toga razdoblja.

Moguće je da su i ostali dijelovi Sirije bili podjednako gusto naseljeni, ali mnoga naselja - pogotovo ona manja od jednoga hektara - još nisu identificirana i tek s budućim istraživanjima možda će nam biti poznat točniji broj ranobrončanodobnih gradova.

Najveći broj naselja razvija se na prostorima riječnih terasa gdje blizina rijeke omogućava korištenje njezinih resursa, a istodobno ih njihov uzdignut položaj čini zaštićenima od sezonskih poplava. Samo je nekoliko lokaliteta otkriveno uz samu obalu rijeke iako su i ta naselja, smještena na aluvijalnim nanosima mulja i šljunka, bila barem donekle zaštićena od poplava.

² Usp. Frank S. Frick, "Cities: An Overview", *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, vol. 2., Oxford: Oxford University Press, 1997, 14-15.

³ Usp. Deborah Sebag, "The Early Bronze Age Dwellings in the Sourhern Levant", *Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem* 16 (2005): 222.

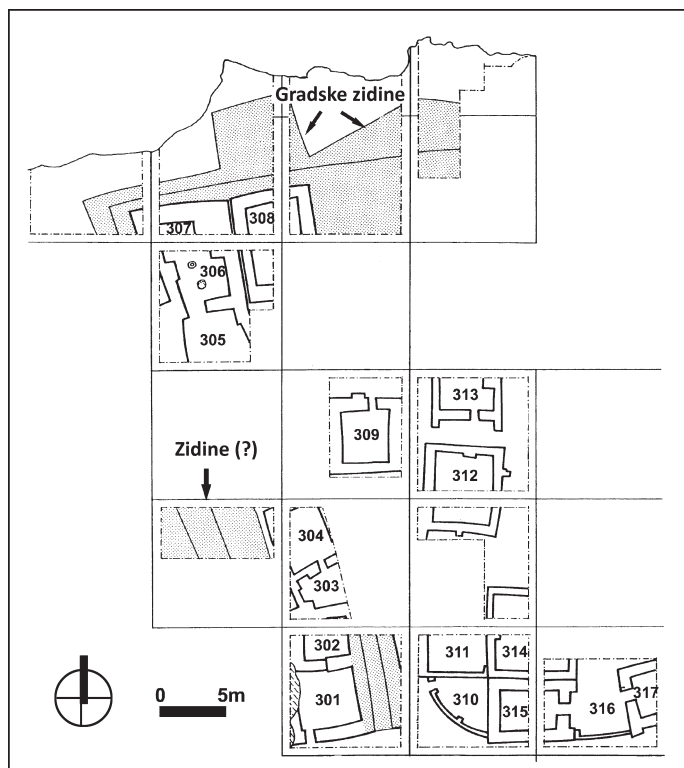
Karta s prikazom smještaja lokaliteta koji se obrađuju u ovome radu.

Tel Halava A i Tel Halava B – početak i razvoj urbanizacije i urbanizacijskih procesa

Tel Halava B naselje je u Siriji nastalo na samome početku ranoga brončanog doba, na početku 3. tisućljeća prije Krista. Prirodna topografija riječnih terasa i grebena uz dolinu Eufrata, uz očite obrambene prednosti, zasigurno je ograničavala neometan rast nekih naselja. Greben uz koji se smjestila Halava B male je površine i nije omogućavao fizičku ekspanziju naselja preko određene veličine. To je vjerojatno i glavni razlog zašto se stanovništvo preselilo na Tel Halavu A, smještenu na širem grebenu južno od Halave B sredinom 3. tisućljeća.⁴ Taj novi smještaj mogao je podržati rastuću populaciju iako je zbog strmih padina na svim stranama grebena i ovaj lokalitet onemogućavao veće širenje i također nije bio dovoljan da podrži daljnju ekspanziju.

U početnoj fazi naseljavanja na lokalitetu Halava B debeli zid od nabijene zemlje, popravljani i nanovo učvršćivani nekoliko puta tijekom svoga postojanja, do-

⁴ Winfried Orthmann, *Halawa 1977-1979*. Bonn: Rudolf Habelt, 1981., 21.

Zidine u Halavi B.

datkom paralelnih zidova duž unutrašnje strane i potpornih stupova s vanjske strane u početnoj je fazi, kako se čini, obuhvaćao ograničeno područje prvih stanovnika naselja.

Postojanje ovakvih fortifikacija⁵ dokaz je da je čak i u ovoj početnoj fazi urbanizacije postojao neki oblik organiziranoga rada stanovnika i korištenja resursa jer je inače teško zamisliva izgradnja ovakvoga obrambenog sustava.

Već na samome početku ranoga brončanog doba u Halavi B počeo se primjenjivati kazamatni sustav gradskih zidina. Dugački zid od zemljanih opeka uzduž sjeverne padine tela imao je potporne stupove, pregradne zidove i komore veličine 1,5 s 1,5 metara pune šute.⁶ Istraživači smatraju da je ovakav kazamatni sustav ispunjenih prostora unutar zidina služio kako bi smanjio pritisak koji je stvarala masivna količina građevnoga materijala, a u svrhu pružanja stabilnoga i trajnoga obrambenog sustava.⁷ Takav je sustav, s druge strane, mogao poslužiti kao vrlo

⁵ Iz istoga razdoblja potječu i fortifikacije iz Habuba Kabire.

⁶ Winfried Orthmann, *Halawa 1980–1986*. Bonn: Rudolf Habelt, 1989., 88.

⁷ Orthmann, *Halawa 1980–1986*, 88.

ekonomičan način izgradnje fortifikacija jer je iziskivao znatno manje količine relativno teže dostupnoga kamenog materijala i daleko manje radne snage.⁸

U Halavi B otkriveni su neki od najranijih primjera brončanodobnih kuća na prostoru sjeverne Sirije. Zidovi iz perioda 1 i sloja 3, koje datiramo u najranija stoljeća 3. tisućljeća prije Krista, pronađeni su okruženi debelim zidom od opeke, koji je izgrađen na prirodnome terenu. Unutar ovoga prostora pronađeno je još barem šest odvojenih zidova od nepečene opeke, koji su služili jedni drugima kao ukruta ili su stajali slobodno u prostoru, odvojeni uskim ulicama ili prolazima. Izgleda da su ove kuće izvorno zamišljene kao jednodobne građevine okružene debelim zidovima od nepečene opeke sa svih strana. Pretpostavlja se da su bile natkrivene ravnim krovom, koji se najvjerojatnije sastojao od niza drvenih greda i mogućih dodatnih nosača unutar prostorija.⁹ S vanjske ili unutrašnje strane zidova od opeke nalazili su se kontrafori zidovi za ukrutu, koji su služili ojačavanju nosive konstrukcije kuće i krovišta. Nalazi pronađeni unutar ovih prostora sugeriraju da je unutrašnji prostor bio žarište kućanskih aktivnosti, poput ognjišta i peći, prostora za pripremu hrane, klupa uz zidove, koje su služile kao radni prostor i posuda ugrađenih u podove, koje su služile kao spremišta.

Postoje i nalazi koji potvrđuju postojanje kompleksnije arhitekture u ovome razdoblju odnosno sa samoga početka ranoga brončanog doba. Neke od tih jednosobnih kuća s vremenom su se proširivale dodavanjem soba i povećavanjem interijera. Kao primjer možemo izdvojiti zgradu na južnome dijelu naselja (Vidi na slici sobe 310-311, 314-317.), koja se sastojala od više soba i dvorišta povezanih u veću cjelinu, a vjerojatno se izvorno sastojala od više odvojenih jednosobnih kuća, poput onih na sjevernome dijelu lokaliteta.¹⁰ Moguće je da je postojala ulica ili otvoreni prostor između soba 315 i 317, odnosno da su one bile samostojeće jednosobne kuće, koje su kasnije spojene u jedan kompleks tako što je uz južnu stranu izgrađen uski zid čime je stvorena soba 316, koja je najvjerojatnije služila kao dvorište te nove jedinice.¹¹ Isto se može primijetiti i na jugozapadnome dijelu kompleksa gdje je dogradnjom zida zatvoren prostor između soba čime je nastalo zatvoreno dvorište, to jest soba 310. U cijelome kompleksu najviše se ističe soba 314 sa svojim središnjim položajem, veličinom, pravilnim planom i finim, u bijelo ožbukanim, interijerom u kojemu su pronađene i slike s geome-

⁸ Zéev Herzog, "Fortifications", *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, Oxford: Oxford University Press, vol. 2., 1997, 320.

⁹ Orthmann, *Halawa 1980-1986*, 89; Peter Pfälzner, *Haus und Haushalt. Wohnformen des dritten Jahrtausends vor Christus in Nordmesopotamien*. Mainz am Rhein: von Zabern, 2001., 127.

¹⁰ Pfälzner, *Haus und Haushalt*, 356.

¹¹ Orthmann, *Halawa 1980-1986*, 90.; Pfälzner, *Haus und Haushalt*, 356.

trijskim motivima.¹² Ostaci kamenoga kalupa za izradu sjekira i veći broj oruđa od kostiju te vršak brončane sjekire, koji upućuju na brojne aktivnosti, a pogotovo na metalurgiju, naveli su Cooper da zaključi kako je metalurška specijalizacija proširila ekonomsku vrijednost kuće i potaknula njezino proširenje.¹³

Dok su se neke od kuća u Halavi tel B povećale, druge su zadržale jednodnostorni tlocrt tijekom svoje nastanjenosti. Slobodnostojeće jednodprostorne kuće prevladavale su u središtu istraženoga dijela tela (sobe 309, 312, 313). Središnje područje bilo je prilično poremećeno kasnijim pregradnjama i erozijom pa je samo manji dio njihove unutrašnjosti sačuvan. Ove građevine najvjerojatnije su funkcionirale kao građevine u kojima su se događale različite kućanske aktivnosti.¹⁴ Zbog njihove lokacije u središtu naselja i blizine platforme za kultove i hrama iz nešto kasnijega perioda opravdano je pretpostaviti da su te građevine imale sakralni karakter. Arhitektura tih građevina karakteristična je za sakralne građevine ranoga brončanog doba, a također podržava i njihov religijski karakter. Zidovi nalik antama na vanjskome dijelu sobe 313 podsjećaju na neke hramove u antama iz sjeverne Sirije poput Tel Kuere i Halave tel A.¹⁵ Vanjski pilastri na središnjoj sobi 312 mogu se shvatiti kao prethodnici potpornih zidova i niša hrama koji je bio izgrađen točno iznad ove građevine.¹⁶ Soba 312 napunjena je nepečenom opekom, što je bio uobičajen postupak u drugim religijskim građevinama u sjevernoj Mezopotamiji nakon što su stavljene izvan funkcije.¹⁷ Iako su u sobama 312 i 313 pronađene zidne slike s prikazima ljudi, životinja, bilja i mitoloških bića, njihova prisutnost ne mora nužno upućivati na kulturni karakter građevina, što znači da su ove građevine mogle biti ili sakralne ili profane funkcije. Isto tako moramo biti svjesni da u ranoj fazi naseljavanja u ranome brončanom dobu najvjerojatnije nije postojala stroga diferencijacija između religijskih i svjetovnih prostora.

Kako je već spomenuto, zbog nemogućnosti proširenja naselja sredinom trećega tisućljeća stanovništvo Halave B preselilo se na novi lokalitet, južno od Halave B gdje je osnovan novi grad Halava A, koju mnogi znanstvenici poistovjećuju s naseljem Gazur, koje se spominje u pismu Enne Dagan.¹⁸

¹² Orthmann, *Halawa 1980–1986*, 91.

¹³ Lisa Cooper, *Early urbanism on the Syrian Euphrates*. New York: Routledge, 2006., 91.

¹⁴ Pfälzner *Haus und Haushalt*, 356.

¹⁵ Usp. Anton Moortgat, *Tell Chuera in Nordost-Syrien: Vorläufiger Bericht über die dritte Grabungskampagne 1960*. Köln: Westdeutscher Verlag, 1962, tlocrt II i Orthmann, *Halawa 1980–1986*, prilog 9.

¹⁶ Orthmann, *Halawa 1980–1986*, prilog 13.

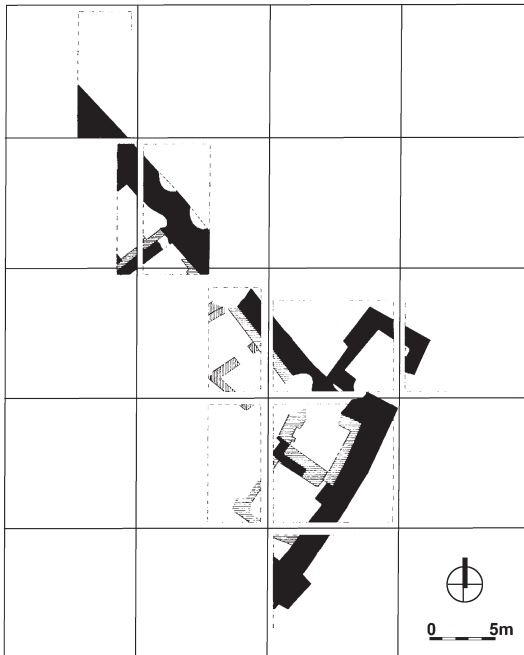
¹⁷ Orthmann, *Halawa 1980–1986*, 89; Glenn M. Schwartz, "Perspectives on Rural Ideologies: the Tell al-Raqa'i „Temple“, u *La Djéziré et l'Euphrate syriens de la protohistoire à la fin du second millénaire av. J.-C.: tendances dans l'interprétation historique des données nouvelles*, Turnhout: Brepols, 2000, 171.

¹⁸ Gazur se navodi u okviru opisa kampanja koje je Enne Dagan, vladar grada Marija poduzeo. Usp. Jan-Waalke Meyer, "Offene und geschlossene Siedlungen", *Altorientalische Forschungen* 23 (1996): 169.

U Halavi tel A istraživanja su otkrila čvrsto utvrđeno naselje sa stambenom četvrti i hramom s izduženom prostorijom u unutrašnjosti. Iako je hram bio odvojen od sekularne arhitekture sa zidom temenos, taj zid nije imao obrambenu funkciju i čitav hramski kompleks nije se posebno uzdizao iznad ostatka naselja.¹⁹ Veličina naselja nije bila povezana s debljinom ili visinom obrambenih zidova. Iako se Halava A prostirala na gotovo šesnaest hektara površine, njezin gradski zid nije prelazio 3,6 metara.²⁰

Očito je da je veličina zida bila povezana s prirodnom obranom naselja kao u slučaju naselja Halava A, koje je bilo smješteno na visokoj terasi, dobro zaštićenoj na svojim stranicama strmim *vadijima*²¹ i samom riječnom dolinom. Ovakvi topografski povoljni uvjeti nisu zahtijevali izgradnju prevelikih zidina pogotovo zato što se (osim zidina) veliki napor ulagao i u druge obrambene oblike poput kula, potpornih stupova i bedema.

U fazi 5 Halava A doživjela je pojačanje zidina na gotovo dvostruku debljinu.²² Ta povećanja i nadogradnje te popravci zidina samo su dokaz sve prisutnije opasnosti i mogućih napada.

Kontrafori na zidinama u Halavi A.²³

¹⁹ Cooper, *Early urbanism*, 76.

²⁰ Orthmann, *Halawa 1977-1979*, 9.

²¹ Isušena korita rijeka, nap. a.

²² Orthmann, *Halawa 1977-1979*, 9.

²³ Prema slici 4.6 u: Cooper, *Early urbanism*, 82.

U Halavi A gradski zid bio je utvrđivan u relativno regularnim intervalima sa serijom kontrafora. U kvadrantu U1a pronađen je takav kontrafor, koji je imao oblik istaka, širokog 2,5 m okomitog na glavni zid. Drugi kontrafor, pronađen u području X.6d sačuvan je samo kao red kamenja sjeverno od gradskoga zida.²⁴ Uz to, pronađen je i veliki kontrafor u kvadrantu PII. Za ova dva primjera možemo tvrditi da su dodani gradskome zidu u kasnoj fazi, što opet ide u prilog dodatnim naporima da se ojača obrana grada.

Poput kontrafora i kule su bile kasnije nadograđene u Halavi A, odnosno pripadaju ostacima iz kasnije faze naselja.²⁵ Baza kule pronađena je na istočnome dijelu naselja, na mjestu gdje gradski zid skreće prema sjeveru, na uglu na vrhu visokoga grebena (kvadrant P). Kula je izgrađena u uglu s istacima prema istoku i jugu. Sačuvani su samo solidni kameni temelji ove kule iako možemo pretpostaviti da je nadstruktura bila izgrađena od nepečene opeke i moguće da je bila vrlo visoka.²⁶ Slična struktura pronađena je nešto sjevernije uz tu istočnu stranu, na mjestu gdje zid naglo skreće prema sjeverozapadu. Kula je sagrađena sjeverozapadno od toga ugla, s istakom prema van dugim oko šest metara.²⁷

Obrambeni bedemi u Halavi A najvjerojatnije su sagrađeni u kasnijoj fazi ranoga brončanog doba. Nagibna konstrukcija čini se da je u vezi s ranijom fazom gradskoga zida, no tek je u kasnijoj fazi postala impozantnijega obrambenog odlika. Prva konstrukcija bila je, u biti, samo glasila - površina od utabane žbuke i pijeska koja je prekrivala površinu nagiba prirodnoga brežuljka na nekih 25-30 metara.²⁸ Zatim je, u sljedećoj fazi, ova konstrukcija znatno podebljana zemljom i nabijenom glinom i time je transformirana u značajni bedem na padini brežuljka.

Na pojedinim mjestima na vrhu bedema - odmah ispred gradskoga zida - zdrobljen i poravnat sloj gline i sitnoga kamenja (dva do pet metara širine) tvorilo je svojevrstan put, to jest stazu za hodanje uz gradski zid.²⁹ Taj puteljak bio je odvojen od bedema uskim obložnim zidom od zemljanih opeka, koji je bio konstruiran dva do pet metara ispred samoga gradskog zida. Te konstrukcije jasno su vidljive u kvadrantu P i ispred gradskoga zida u području Q.1e i Q.0d.³⁰

²⁴ Orthmann, *Halawa 1977-1979*, 10.

²⁵ Orthmann, *Halawa 1980-1986*, 13,16.

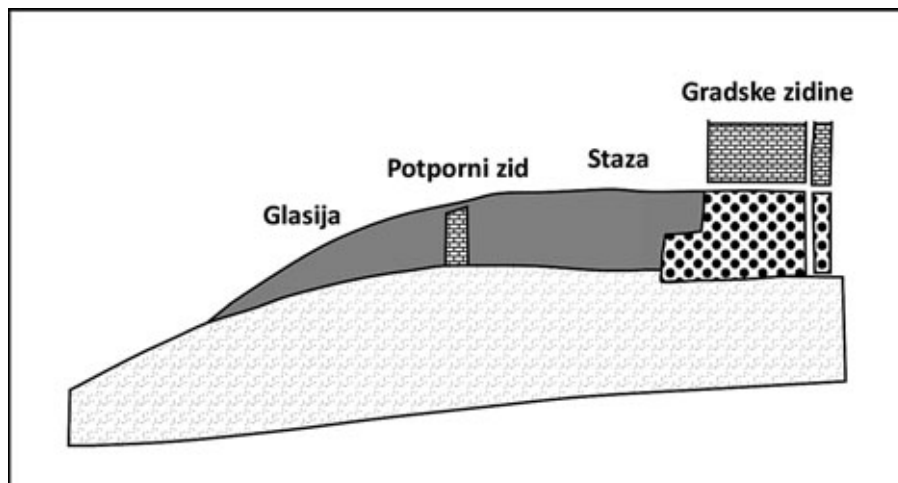
²⁶ Orthmann, *Halawa 1980-1986*, 16.

²⁷ Orthmann, *Halawa 1980-1986*, 13.

²⁸ Orthmann, *Halawa 1980-1986*, 18,37.

²⁹ Orthmann, *Halawa 1980-1986*, 15,17.

³⁰ Orthmann, *Halawa 1980-1986*, 17.; Cooper, *Early urbanism*, 84.

Shematski presjek obrambenog sustava u Halavi A.³¹

Kuće u sloju 3, uglavnom iz perioda srednjega do kasnoga ranobrončanog doba, uvelike su se razlikovale od svojih prethodnika iz Halave Tel B. Sve kuće iz Halave Tel A izvorno su izgrađene s više prostorija - za razliku od jednodimenzionalnih građevina iz Halave Tel B. Istraživanja na lokalitetu otkrila su ostatke zidova i artefakata iz kojih se može razaznati barem dvadesetak kuća.³²

Ostaci kuća pronađeni su uzduž zapadnoga i sjevernoga gradskog zida te sa sjeverne i južne strane hrama u antama.³³ Uzduž ulica, koje su se vjerojatno protezale čitavom dužinom i širinom naselja s obje strane, bile su poredane kuće u blokovskoj strukturi.

Većina kuća izgrađena je s jednostavnim pravokutnim tlocrtom sa zidovima od nepečene opeke na kamenim temeljima. Općenito, tlocrt ovih kuća sastojao se od velikoga otvorenog dvorišta u prednjemu dijelu građevine uz koji su poredane (jedna ili dvije) prostorije, koje su predstavljale jezgru kućanstva, dok su se u stražnjemu dijelu građevine nalazile manje prostorije, koje su vjerojatno služile kao skladišta. Primjer ovakvoga tlocrta jasno je vidljiv uzduž zapadne strane tela u kvadrantu Q, u kući 1, koja je vrlo dobro očuvana i odlikuje se ulazom s prijeda te velikim dvorištem, koje se moglo koristiti za niz aktivnosti o čemu svjedoče ostaci kamenoga alata, kružna ognjišta i klupica, koje su mogle služiti kao radna površina i udubina obložena bitumenom.³⁴

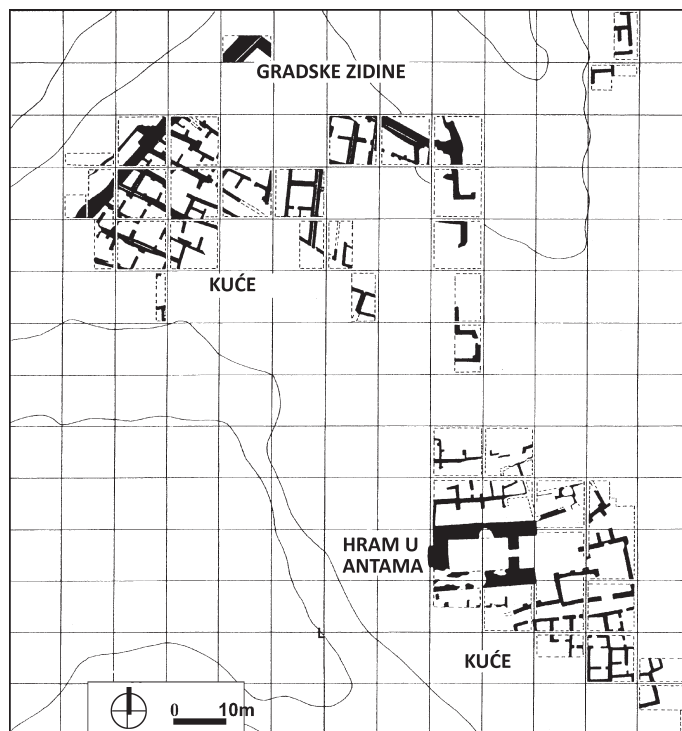
³¹ Prema slici 4.7 u: Cooper, *Early urbanism*, 85.

³² Orthmann, *Halawa 1980-1986*, 39.

³³ Orthmann, *Halawa 1980-1986*, prilog 8-10.

³⁴ Orthmann, *Halawa 1980-1986*, 42-3.

Smještaj kuća
u Halavi A.³⁵

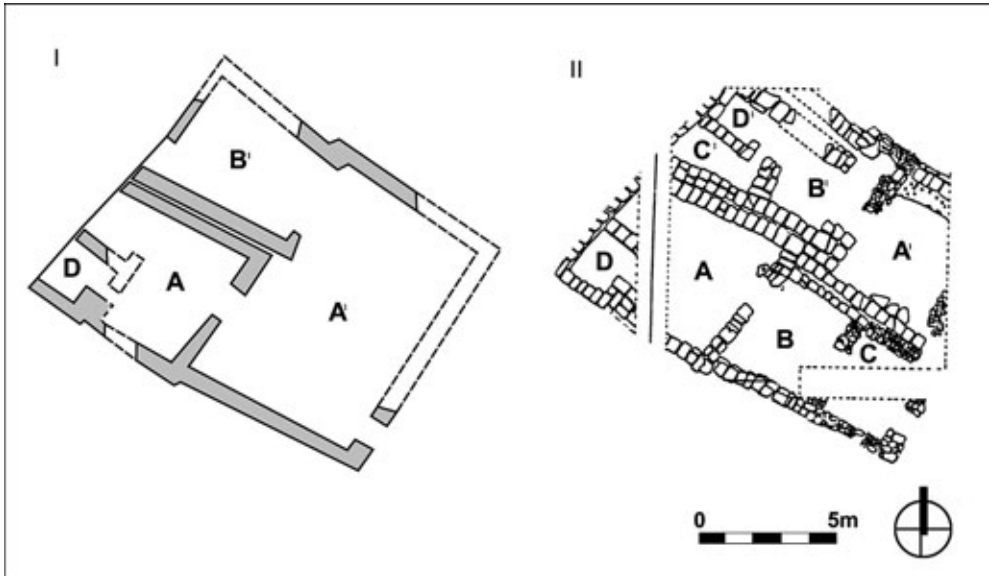
U svojoj studiji o kućama na prostoru sjeverne Mezopotamije Pfälzner je protumačio i neke promjene koje se mogu uočiti u strukturi kuća u Halavi A. Tako je zaključio da - iako su prvotno kuće u Halavi A sagrađene po standardnome planu - u mnogima je primijećena kasnija modifikacija i nadogradnje, koje su u velikoj mjeri promijenile izgled i interijer kuća.³⁶ Odličan primjer toga jest kuća 2-3 u kvadrantu Q.

U svojem originalnom planu kuća je bila jako slična ostalima, (na primjer susjednoj kući 1) s velikim prednjim dvorištem i tri stražnje sobe. No, tijekom vremena podijeljena je na dva odvojena kućanstva (Vidi gornju sliku pod II.) od kojih je svaki zauzimao polovicu prijašnje kuće, čime je znatno smanjen unutrašnji prostor.

Iz tlocrta i unutrašnje organizacije kuća možemo donijeti zaključak o stambenoj arhitekturi u Halavi A. Kako se čini, raspored prostorija odvijao se po određenim pravilima, to jest standardu na prostoru cijeloga grada - bez obzira na ekonomsku moć stanovnika - jer su čak i vrlo malene kuće imale isti tlocrt kao i

³⁵ Prema slici 5.9 u: Cooper, *Early urbanism*, 102.

³⁶ Pfälzner, *Haus und Haushalt*, 349-50.

Modifikacija kuća 2-3 u kvadrantu Q u Halavi A.³⁷

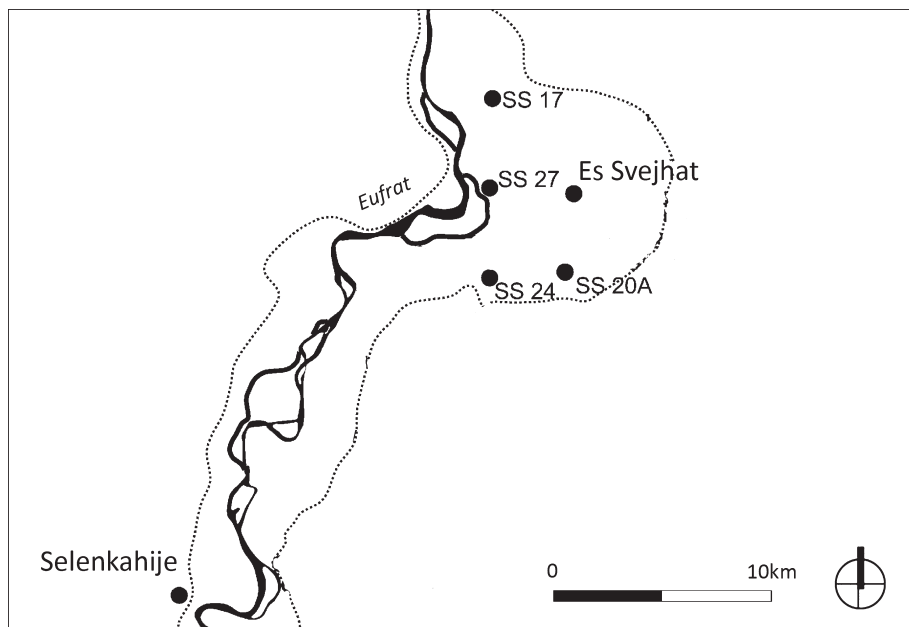
one iznimno velike. Također možemo primijetiti da su kuće raspoređene u blokove jednake širine, koji su pravilno raspoređeni duž planski određenih i pravilnih ulica.

Uzevši sve ovo u obzir možemo zaključiti da se gradilo planski, odnosno da je postojao visok stupanj planiranja u konstrukciji i smještaju kuća, vjerojatno u svrhu što boljšega iskorištavanja prostora te kako bi se omogućila jednostavna i učinkovita komunikacija između arhitektonskih jedinica unutar ovoga urbanog središta. To planiranje vjerojatno je značilo da gradsko stanovništvo koordinirano upravlja organizacijom radova i materijala, popravcima i razvojem, a sve su to karakteristike zreloga urbanog društva.

Tel es Svejhat – primjer urbanoga grada tipa citadela

Tel es Svejhat smješten je na širokoj prostranoj visoravni uz gornji tok Eufrata na sjeveru Sirije. Osim zanimljivoga položaja na toj visoravni ovaj lokalitet ima i vrlo zanimljiv oblik. Naime, koliko je do sada istraženo (osim Tel Hadidija) ovo je jedinstven primjer lokaliteta koji se sastoji od visoke akropole, to jest gornjega grada i znatno većega donjeg grada koji okružuje brdo. Razlozi za ovakvu gradnju grada vjerojatno su bili politički i ekonomski, no za početak treba

³⁷ Prema slici 5.11 u: Cooper, *Early urbanism*, 105.

Položaj lokaliteta Tel Es Svejhata.³⁸

uzeti u obzir upravo geografske razloge. Uz takav položaj na toj nepreglednoj visoravni svakako je moguće zamijetiti da je upravo okoliš utjecao na strukturu i obrise ovoga grada.

U prošlosti je Tel es Svejhat bio vjerojatno tri kilometra udaljen od rijeke.³⁹ Takav položaj daje naslutiti da je naselje sigurno ovisilo i o drugim resursima, a ne samo o rijeci i naplavnome području.

Cooper smatra da je opravdano zaključiti kako je položaj ovoga naselja, kao i par drugih (Tel Banata i Tel Telika), gotovo na samome rubu visoravni zapravo strateški postavljen kako bi eksploatirali i kontrolirali resurse iz područja stepe odnosno nomadske proizvode i ulovljene životinje.⁴⁰ Polazeći od pretpostavke da su nomadi naseljavali taj prostor stepe, zaključila bih da je suradnja između sjedilačkoga, odnosno stanovništva tih gradova i nomada sigurno postojala - pitanje je samo u kolikoj mjeri i odakle je došao poticaj te je li prekid suradnje bio razlog napuštanja gradova?

³⁸ Prema slici 3.1 u: Cooper, *Early urbanism*, 48.

³⁹ Richard L. Zettler, "Surface Collections and Excavations in the Lower Town and Lower Town South" u: *Subsistence and Settlement in a Marginal Environment: Tell es-Sweyhāt, 1989–1995 Preliminary Report*, Philadelphia: Museum Applied Science Center for Archaeology University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 1997, 2.

⁴⁰ Cooper, *Early urbanism*, 54.

U razdoblju od 2300.-2100. godine prije Krista, takozvanoj fazi 5 prema Porter i Cooper, Tel es Svejhat dostigao je veličinu koja je premašivala četrdeset hektara.⁴¹ Taj urbani doseg posebno je važan ako se uzme u obzir da je ta najveća površina postignuta u periodu kada ostala naselja na prostoru doline Eufrata (a i šire) bivaju napuštena.

Već se u prethodnoj fazi Tel es Svejhat počeo širiti i rasti sredinom 3. tisućljeća prije Krista, a zanimljivo je da i manja naselja u njegovoj okolici nastavljaju biti naseljena, a čak se javljaju i nova naselja (SS 17, 20A). Kada Tel es Svejhat dostiže svoju najveću ekspanziju, ova naselja nastavljaju okupaciju, a nastaju i nova uz riječnu dolinu (SS 24, 27).

Naravno da nijedno od tih naselja nije dostiglo Tel es Svejhatovu veličinu od četrdeset hektara, no ta su naselja važan pokazatelj kako je Tel es Svejhat možda bio primjer takozvanoga hijerarhijskog sustava, koji nam je poznat iz Mezopotamije. Iako je njihov točan odnos s Tel es Svejhatom još poprilično neistražen, moguće je da su ta naselja, kako se on širio, postupno bila uvučena u njegov sustav i podržavala jezgru, to jest središnji centar s bilo kakvim viškom i uslugama koje su mogli proizvesti.

Tel es Svejhat neki autori poistovjećuju s naseljem Burman, koje se spominje u pismu Enne Dagona iz Marija, a u kontekstu osvojenih gradova u kampanjama Marija.⁴²

Istraživanja središnjega brežuljka u Tel es Svejhatu otkrila su visoku strukturu od ćerpića, koju možemo datirati od početka do sredine 3. tisućljeća prije Krista. Sagrađena od solidnih zemljanih opeka bila je uvećavana mnogo puta tijekom svoga postojanja.⁴³ Jezgra strukture bila je najmanje 5,5 m visoka, građena u segmentima i nepravilnoga pravokutnog oblika čija je sjeverna strana bila barem deset metara dugačka. Pročelje ove kule bilo je izvedeno stepenasto i prekriveno teškom crvenom žbukom.⁴⁴ Posljednje proširenje ove strukture bilo je na zapadnoj strani, u obliku zakrivljene fasade sagrađene od crvenih i sivih opeka, postavljene na kamene temelje. Pojedini slojevi kamenoga ziđa temelja bili su znatnih dimenzija i sastojali su se od nekoliko redova velikoga kamenja.

⁴¹ Cooper, *Early urbanism*, 58.

⁴² Michael C. Astour, "An Outline of the History of Ebla (Part 1)" u: *Eblaïtica: Essays on the Ebla Archives and Eblaïte Language*, Vol 3, Winona Lake: Eisenbrauns, 1992, 35.; Meyer, "Offene und geschlossene Siedlungen", 170.; Zettler, "Surface Collections", 9. U Burmanu bilo je sjedište vladara En'ar-Halama i kraljice Zimini-barku - više o tome u: Michael D. Danti, "Early Bronze Age Settlement and Land Use in the Tell es Sweyhat Region, Syria", doktorska disertacija, University of Pennsylvania, 2000, 83.

⁴³ Michael D. Danti i Richard L. Zettler, "Excavating an Enigma. The latest discoveries from Tell es-Sweyhat", *Expedition* 44 (2002): 40.

⁴⁴ Danti i Zettler, "Excavating an Enigma", 40-41.

Ostaci kule na citadeli u Tel es Svejhatu.⁴⁵

Sve u svemu, ovo masivno kamenje davalo je cijeloj konstrukciji impresivan, monumentalan izgled.⁴⁶ Zid širine jednoga metra, vjerojatno dio kule, bio je naslonjen na zapadnu stranu zida. Daljnja istraživanja otkrila su stubište koje je vodilo na vrh platforme na sjevernome kraju zida, dok je nadsvođeni hodnik na vrhu vodio prema istoku.⁴⁷

Izvorno se smatralo da je ova masivna građevina mogla imati religijsku funkciju služeći kao masivna platforma za odvijanje kulta ili *bamah* ili pak kao dio još neotkrivenoga hrama.⁴⁸ Daljnja sondiranja oko te konstrukcije potvrdila su da je ona bila masivni zid citadele. Ova građevina podignula je razinu naselja nekoliko metara iznad izvorne visine i sadržavala je druge strukture u sebi. Buduća istraživanja ovoga dijela naselja mogla bi utvrditi prirodu i važnost citadele i građevina koje je sadržavala. U svakome slučaju sigurno je da je ova konstrukcija od nepečene opeke predstavljala golem građevinski pothvat. Znatna sredstva, ljudstvo i planiranje bilo je potrebno za uspješnu izgradnju i održavanje ove važne i impozantne tvrđave tijekom rane faze razvoja ovoga naselja.

⁴⁵ Cooper, *Early urbanism*, 72.

⁴⁶ James A. Armstrong i Richard L. Zettler, "Excavations on the High Mound (Inner Town)" u: *Subsistence and Settlement in a Marginal Environment: Tell es-Sweyhat, 1989-1995 Preliminary Report*, Philadelphia: Museum Applied Science Center for Archaeology University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 1997, 18.

⁴⁷ Danti i Zettler, "Excavating an Enigma", 41.

⁴⁸ Danti i Zettler, "Excavating an Enigma", 42.

Zid od nepečene opeke u kuli na Tel es Svejhatovoj citadeli.⁴⁹

Čvrsti obrambeni zidovi i dalje su se gradili tijekom ostatka ranoga brončanog doba služeći uglavnom okruživanju i zaštiti glavnih područja stanovanja. Stranji zidovi građevina unutar gradskoga zida ponekad su predstavljali dio fortifikacije iako je bilo više uobičajeno da su se građevine gradile odvojeno od zidina. U periodu procvata naselja, kasnoj fazi ranoga brončanog doba (faza 5) centralni visoki brežuljak bio je okružen zidom od opeke debljine 2,5 metra.

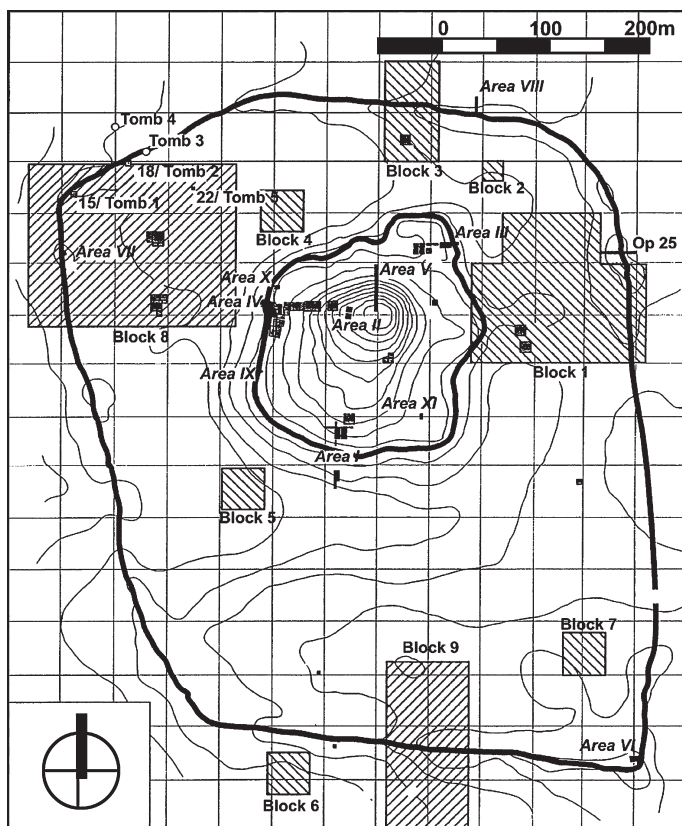
Iskopavanja, zračne fotografije i geomagnetska istraživanja potvrdila su da je Es Svejhatov donji grad, koji je izrastao sa sve četiri strane gornjega grada, bio isto okružen zidom ili nizom zidova različite izvedbe.⁵⁰

Es Svejhat zasigurno je bio tip grada *citadele*.⁵¹ Brojni primjeri takvih gradova ocrtavaju situaciju u kojoj su snaga i autoritet koncentrirani na središnjemu uzvišenom prostoru, čvrsto čuvani i obrambenim zidinama razgraničeni od

⁴⁹ Cooper, *Early urbanism*, 72.

⁵⁰ Armstrong i Zettler, "Excavations on the High Mound", 48-51.; Peter N. Peregrine, Andrew Bell, Matthew Braithwaite i Michael Danti, "Geomagnetic Mapping of the Outer Town", u *Subsistence and Settlement in a Marginal Environment: Tell es-Sweyhat, 1989-1995 Preliminary Report*, Philadelphia: Museum Applied Science Center for Archaeology University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 1997, 78-9.

⁵¹ Cooper, *Early urbanism*, 76.

Gradske zidine na citadeli i oko vanjskoga grada Tel es Svejhata.⁵²

ostatka naselja. Takva konfiguracija gradova citadela nije se razvila sve do kraja ranoga brončanog doba. Iako je Tel es Svejhat manje-više kontinuirano bio naseljen u čitavome trećem tisućljeću, tek je u fazi 5 dostigao veličinu i kompoziciju od središnjega uzvišenog tela i proširenoga utvrđenog donjeg grada, što je očito bio rezultat velikoga porasta broja stanovnika. Prije ovoga razdoblja naselje je bilo ograničeno na citadelu u središnjemu djelu gdje je zapravo bilo vrlo malo razlika između reprezentativne i jednostavne rezidencijalne arhitekture.⁵³

Temelji za gradske zidine položeni su na tanki sloj gline.⁵⁴ Moguće je da je donji grad u svome obrambenom sustavu bar djelomično imao kazamatne zidine. Uz sjeverozapadni dio donjega grada arheološka iskopavanja otkrila su debeli zid orijentiran sjeveroistočno-jugozapadno i zid koji je bio postavljen okomito na

⁵² Prema slici 4.4 u: Cooper, *Early urbanism*, 75.

⁵³ Cooper, *Early urbanism*, 77.

⁵⁴ Zettler, "Surface Collections", 53.; Cooper, *Early urbanism*, 78.

taj, prema unutrašnjoj, jugoistočnoj strani. Pretpostavlja se da je to dio kazamatnog sustava vanjskih zidina, no potrebna su daljnja istraživanja kako bi se to detaljnije moglo potvrditi.⁵⁵

Vrlo impresivni temelji za kulu otkriveni su uzduž zapadne strane naselja, uz unutrašnji zid u Tel es Svejhatu, koji je okruživao skupinu važnih javnih zgrada na središnjemu brežuljku u posljednjoj fazi okupacije na kraju 3. tisućljeća prije Krista. Istraživanja su nam otkrila bazu kule od nepečene opeke dugu sedam metara s istakom od zapadne strane gradskoga zida. Ta je kula bila strašno oštećena - ili u nekome napadu ili od kasnije erozije.⁵⁶ U prostorijama unutar gradskih zidina i tornja pronađene su zalihe glinenoga streljiva i vršak strelice u obliku vrbina lista.⁵⁷ Činjenica je da je pronađeno skrovište s 35 cjelovitoga i više od šezdeset fragmentiranoga glinenog streljiva za pračku u sobama koje se nalaze odmah s unutrašnje strane gradskog zida, na temelju čega možemo zaključiti da je ova kula sigurno imala obrambenu ulogu.⁵⁸

Fortifikacijski sustav ovoga grada predstavlja vrlo zanimljiv problem jer izgleda kao da je sastavljen od vrlo različitih obrambenih oblika. Do današnjega dana brojna istraživanja, arheološka iskopavanja i geomagnetska mapiranja nisu uspjela odrediti ikakvu konzistentnost u obliku i konstrukciji tih oblika u različitim dijelovima naselja. U jednome istraživanju na istočnome dijelu donjega grada otkriveno je kako se vanjska fortifikacija sastojala od zemljanih bedema, otprilike 18,5 metara širokih, koji su bili postavljeni prema van s oblogom od nagibnoga kamenja. U unutrašnjosti je bedem bio poduprt s 1,15 metara visokim zemljanim zidom postavljenim na kamenim temeljima.⁵⁹ Ne zna se pouzdana je li takva konstrukcija originalno mogla nositi više slojeve ili zid na vrhu. U svakome slučaju, ovakav tip bedema jedinstven je primjer na području sjeverne Sirije.⁶⁰

Na drugome području sjeverozapadnoga dijela vanjskoga grada istraživanja su otkrila fortifikacije potpuno drugačijega načina izgradnje. Ovdje je pronađen

⁵⁵ Zettler, "Surface Collections", 49.; Cooper, *Early urbanism*, 80.

⁵⁶ Thomas A. Holland, "Preliminary Report on Excavations at Tell Sweyhat, Syria, 1975", *Levant* 9 (1977): 37.

⁵⁷ Thomas A. Holland, "Preliminary Report on Excavations at Tell Sweyhat, Syria, 1973-4", *Levant* 8 (1976): 49.; Holland, "Preliminary Report 1975", 37.

⁵⁸ Holland, "Preliminary Report 1975", 37.

⁵⁹ Zettler, "Surface Collections", 49.

⁶⁰ Usporediti s npr.: Titris Höyük, vidi u: Guillermo Algaze, Paul Goldberg, Deirdre Honça, Timothy Matney, Adnan Misir, Arlene Miller Rosen, Duncan Schlee i Lewis Somers, "Titris Höyük, A Small EBA Urban Center in SE Anatolia. The 1994 Season", *Anatolica* 21 (1995): 21-22. I Tel Mozan vidi u: Zettler, "Surface Collections", 49. i Cooper, *Early urbanism*, 85.

zid, nekih 1,80 metara širine, koji se sastojao od sljedova zemljanih opeka postavljenih na kamenim temeljima.⁶¹ Uz ovaj široki zid okomito prema unutrašnjosti nadovezuje se nešto tanji zid, koji je taj unutrašnji prostor dijelio na dva dijela (vjerojatno sobe). Takav raspored sugerira na konstrukciju poput kazamatnoga zida.⁶² Rezultati geomagnetskoga sondiranja u sjeverozapadnome uglu, međutim, otkrili su drugačiju konfiguraciju, koja se sastojala ne od jednoga nego od dva reda paralelnih zidova. Takav dvostruki red zidina također je primijećen i na sjevernome dijelu vanjskoga grada.⁶³ Na dvostruki red zidina u sjeverozapadnome kutu vanjskoga naselja upućuju i zračne fotografije.⁶⁴ Ta dvostruka linija može jednostavno predstavljati dva obrambena zida, od kojih je jedan kasnije nadograđen. Alternativno, moguće je da ovi linearni oblici predstavljaju i obloge bedema slične onima koje su otkrivene na istočnoj strani.⁶⁵

Dakle, fortifikacijski sustavi vanjskoga grada u Tel es Svejhatu predstavljaju vrlo različite oblike koji se, kako se čini, razlikuju od jednoga gradskog sektora do drugoga. Buduća istraživanja bez sumnje će bolje osvijetliti ovaj jedinstveni sustav konstrukcija.⁶⁶

Dijelovi gornjega i donjega grada u Es Svejhatu dovoljno su istraženi i pružaju nam obilje podataka o stambenoj arhitekturi ovoga grada. U području II u gornjemu gradu Holland je pronašao nekoliko slojeva odnosno faza kuća iz ranoga brončanog doba.⁶⁷ To je bila sonda vrlo malenoga opsega te nam je zato i malo informacija poznato o stvarnoj veličini tih zgrada i njihovome unutrašnjem rasporedu prostorija. Slična je situacija i u području III, na sjeveroistočnoj terasi gornjega grada, gdje su pronađene obiteljske zgrade, koje su se sastojale od nadgradnje od nepčene opeke na kamenim temeljima kao i bogati nalazi keramičkih vrčeva i posuda za pečenje, figurica, modela kotača i brončanih igli.⁶⁸ No, još uvijek ne znamo točne dimenzije i unutarnji raspored prostorija tih zdanja. Najvažniji ostaci arhitekture otkriveni su na području IV, na glavnome brežuljku, među kojima treba izdvojiti veliko spremište, zgradu za pripremu hrane i središnju zgradu za primanja. To je jedan od najboljih primjera rezidencijalne

⁶¹ Zettler, "Surface Collections", 49.

⁶² Zettler, "Surface Collections", 49.

⁶³ Richard L. Zettler, Naomi F. Miller, Jill Ann Weber, Peter Peregrine i Michael D. Danti, "Tell es-Sweyhat, 1989–1995. A City in Northern Mesopotamia in the Third Millennium B.C.," *Expedition* 38 (1996): 33.

⁶⁴ Zettler, "Surface Collections", 49; Peregrine et al., "Geomagnetic Mapping", sl. 4.2.

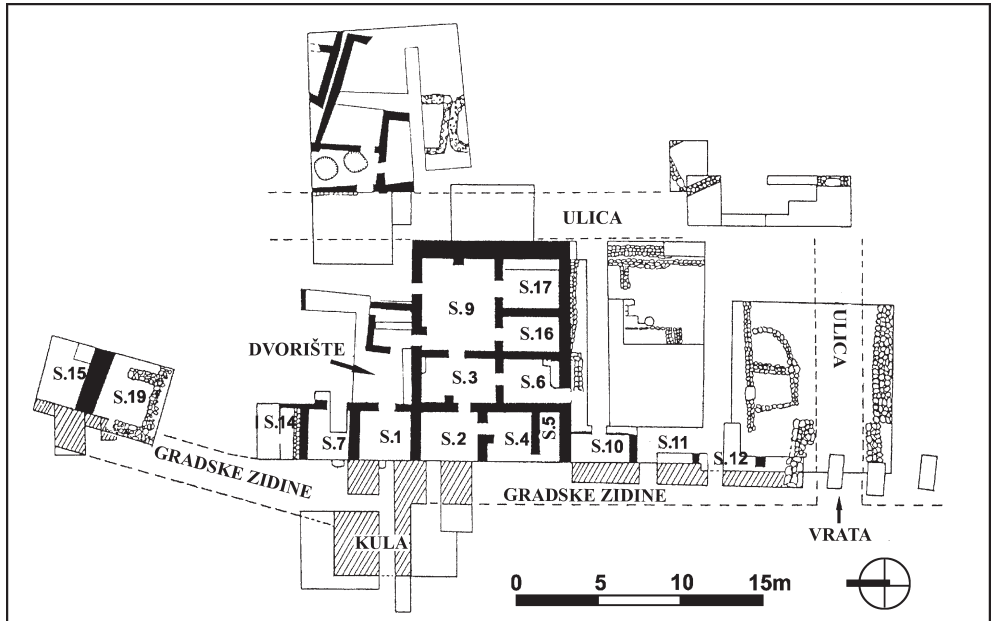
⁶⁵ Peregrine et al., "Geomagnetic Mapping", 77.

⁶⁶ Cooper, *Early urbanism*, 86.

⁶⁷ Holland, "Preliminary Report 1973–4", 39-48.

⁶⁸ Holland, "Preliminary Report 1973–4", 48-9.

arhitekture. Ova zgrada sastojala se od nekoliko prostorija koje su bile sagrađene uz široki unutrašnji fortifikacijski zid, dok je s istočne strane bila omeđena ulicom popločenom šljunkom, koja je vodila paralelno uz gradski zid.⁶⁹

Izgorena zgrada u Tel es Svejhatu.⁷⁰

Istraživači su ovu jedinicu nazvali „Izgorena zgrada“ upravo zbog toga što je oko 2100. godine prije Krista uništena u masivnome požaru. Otkriveni su tragovi naseljenosti i nakon požara, koncem 3. i početkom 2. tisućljeća, kako u prostorijama zgrade, tako i u prostorima izvan nje, točnije u području IV.Z, polja 1, 20 i 12 na sjeveru te 8 na jugu.⁷¹ Dokazi o ovoj kasnijoj nastanjenosti predstavljaju osiromašenu fazu naseljavanja lokaliteta kada je opseg naselja bio znatno smanjen. Izgleda da se nastanjenost ove zgrade podudara s najplodnijim razdobljem Svejhata kada je grad dosegao najveći opseg i najveću obrambenu moć, odnosno u fazi 5. Prostorije u samoj unutrašnjosti ovoga kompleksa u području IV (sobe 14, 7, 1, 2, 4, 5, 10-13) sagrađene su odmah uz unutrašnju stranu gradskog fortifikacijskog zida i, kako se čini, služile su kao spremišta. Funkcija spremišta najviše je očita u sobi 4 gdje su pronađene brojne keramičke posude na-

⁶⁹ Thomas A. Holland, „Tall as-Swehat“, *Archiv für Orientforschung* 40/41 (1993-94): 278.

⁷⁰ Prema slici 6.4 u: Cooper, *Early urbanism*, 134.

⁷¹ Holland, „Preliminary Report 1975“, 42-43.; Holland, „Tall as-Swehat“, 280.; Armstrong i Zettler, „Excavations on the High Mound“, 27-30.

gurane na podu i u susjednoj sobi 5, u kojoj je jak požar sačuvao velike količine karboniziranih sjemenki, što znači da je funkcija ove sobe sigurno bila skladištenje žitarica⁷². U sobi 3 pronađena je peć za topljenje metala i drugo oruđe vezano uz obradu kovina kao i nekoliko keramičkih posuda. U blizini je pronađen i uteg ispisan klinopisom, koji upućuje na ekonomske transakcije unutar ovoga kompleksa, a moguće da je trgovina bila vezana i uz proizvodnju metala.⁷³ Paleografsko istraživanje ispisanoga utega datira ga u razdoblje III. dinastije iz Ura, oko 2113.-2006. godine prije Krista.⁷⁴ Radiokarbonska istraživanja na uzorcima ugljena i karboniziranoga žita, koji su sakupljeni s temeljnoga tla u zgradi, potvrdili su datum kasnoga trećeg tisućljeća, točnije oko 2150. godine prije Krista.⁷⁵ U sobama 1, 3, 4, 6, 8 i 9 nađeno je mnoštvo ljudskih i životinjskih figurica.⁷⁶ Jedna figurica konja posebno je lijepo izrađena, s precizno izrađenom grivom i čuperkom te spolnim organima. Rupa probušena kroz njegovu njušku upućuje na mjesto gdje se mogao provući prsten za držanje uzdi.⁷⁷ Osim figurica izrađenih od terakote ova zgrada u području IV pružila je bogat asortiman nalaza. Kameni mužari i slično kamenje za usitnjavanje i mljevenje žita često su pronađeni uz radne površine i klupe, što upućuje na mjesta gdje su se vršile aktivnosti vezane uz pripremu hrane.⁷⁸ Također je pronađeno nekoliko komada brončanoga oruđa poput kopči, igli, srebrnoga okova i srebrne narukvice. Broj metalnih nalaza znatno je veći nego u ostalim dijelovima lokaliteta, što dodatno označava bogatstvo ove zgrade. Pronađene su i jedinstvene posude, koje su vjerojatno služile kao posebne zdjele za serviranje ili u svrhu ritualnih aktivnosti.⁷⁹ Među tim posudama možemo izdvojiti precizno dekoriranu zdjelu od alabastra i dva dekorirana keramička kaleža.⁸⁰ Uz to, pronađena je i velika količina posuda za skladištenje namirnica, od kojih su mnoge bile posebne ili zbog oznake

⁷² Holland, "Preliminary Report 1973-4", 69.; Willem Van Zeist i Johanna A. H. Bakker-Heeres, "Archaeobotanical studies in the Levant 4. Bronze Age sites on the North Syrian Euphrates", *Palaeohistoria* 27 (1985): 247-316.; Cooper, *Early urbanism*, 135.

⁷³ Pfälzner, *Haus und Haushalt*, 367.

⁷⁴ Thomas A. Holland, "An Inscribed Weight from Tell Sweyhat in Syria", *Iraq* 37 (1975): 75-76.

⁷⁵ Armstrong i Zettler, "Excavations on the High Mound", 25-6.

⁷⁶ Holland, "Preliminary Report 1973-4", 55,57,59,61, i sl. 15; Holland, "Preliminary Report 1975", 41, i sl. 11.

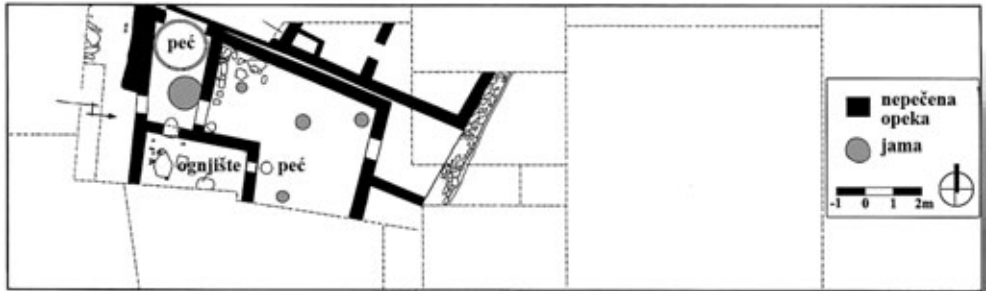
⁷⁷ Ako je ovo prikaz domaćega konja, onda je to (uz figurice pronađene u Tel Banatu) jedan od najstarijih takvih prikaza na Starome istoku. Više u: Holland, "Tall as-Swehat", 283.; Anne Porter i Thomas L. McClellan, "The Third Millennium Settlement Complex at Tell Banat: Results of the 1994 Excavations", *Damascener Mitteilungen* 10 (1998): 24.; Cooper, *Early urbanism*, 135.

⁷⁸ Na primjer sobe 6, 8 i 12. Vidi u: Holland, "Preliminary Report 1973-4", 55.; Holland, "Preliminary Report 1975", 39-41.

⁷⁹ Holland, "Preliminary Report 1973-4", 55,57,61.

⁸⁰ Holland, "Tall as-Swehat", 279.

keramičara ili zbog posebnoga oblika.⁸¹ Pronađeno je i nekoliko primjeraka vrčeva s jednom drškom i ravnom bazom *vounous* tipa, što je Holland protumačio kao siguran dokaz za dalekosežnu trgovinu, jer u užoj regiji takvi primjerci nisu pronađeni, a dobro su nam poznati takvi primjeri iz područja Palestine, konkretno u Gazi.⁸²

Kuhinjska zgrada iz Tel es Svejhata.⁸³

Iz istoga je razdoblja i pronađena takozvana „kuhinjska zgrada”, koja je od velike zgrade iz područja IV odvojena ulicom ili prolazom, a sastojala se od nekoliko velikih prostorija. Kvadratna soba u koju se moglo ući ravno iz ulice bila je opremljena s kružnom peći promjera 2,2 metra, što je zauzimalo cijeli sjeverni dio sobe. Iako su zidovi poprimili crvenu boju, ne vide se tragovi iznimno visokih temperatura pa se pretpostavlja da je peć originalno imala i poklopac i dimnjak, odnosno cijev za odvod zraka, kao i da je služila za kuhanje, a ne u industrijske svrhe.⁸⁴ Južno od ove prostorije otkrivena je još jedna prostorija s ognjištem i jamom za pečenje te velikim kamenim pločama koje su očito služile kao radne površine.⁸⁵ Iz obje prostorije moglo se ući u dvorište L oblika, u kojemu se nalaze brojni nepokretni arheološki nalazi (poput cilindričnih jama) od kojih je u jednoj pronađeno nekoliko kamena za mljevenje i mužar, peć u obliku košnice, platforma od kamenih blokova i kamena ploča u L obliku, što dokazuje da se ovdje vršila priprema hrane.⁸⁶ U stražnjemu dijelu kuće otkrivena su još dvije prostorije od kojih se pretpostavlja da je jedna sadržavala peć, sudeći po velikim količinama crnoga pepela koji se tamo nakupio.⁸⁷ Sudeći po broju radnih površina i instala-

⁸¹ Više o posebnim obilježjima posuda iz zgrade u području IV vidi u: Holland, “Preliminary Report 1973–4”, slike 10-13.

⁸² Holland, “Tall as-Swehat”, 282.

⁸³ Prema slici 6.5 u: Cooper, *Early urbanism*, 136.

⁸⁴ Armstrong i Zettler, “Excavations on the High Mound”, 21.

⁸⁵ Armstrong i Zettler, “Excavations on the High Mound”, 23.

⁸⁶ Armstrong i Zettler, “Excavations on the High Mound”, 24.

⁸⁷ Armstrong i Zettler, “Excavations on the High Mound”, 25.

cija za kuhanje možemo zaključiti da se u ovoj kući odvijala priprema hrane u golemim količinama i svakako zaslužuje naziv „kuhinjska zgrada”.⁸⁸ Ako uzmemo u obzir da je velika zgrada u području IV služila kao spremište gdje se čuvalo žito, tekućine i roba za trgovanje, onda možemo zaključiti da je ova zgrada služila kao mjesto gdje se pripremala i kuhala hrana te da su ove dvije zgrade zapravo bile samo dio jedne velike rezidencije.⁸⁹

Geomagnetska mapiranja koja je devedesetih godina 20. stoljeća izvršio Peter Peregrine pružaju nam brojne informacije o tradicionalnoj stambenoj arhitekturi 3. tisućljeća prije Krista.⁹⁰ Važni su nam podaci iz bloka 1, na prostoru od gotovo 1,5 hektara, istočno od glavnoga brežuljka gdje je otkriveno nekoliko prostorija. A osim toga, geomagnetska istraživanja potvrdila su i postojanje vrata u istočnome dijelu obrambenoga zida donjega grada. Otkrivena je ulica, koja je vodila od tih vrata prema zapadu, u smjeru glavnoga brda, kao i manje ulice koje su se iz nje granale.⁹¹ Jedan od načina da se ovi podaci interpretiraju jest da se zaključi kako su postojali gusti kvartovi stambenih kuća, razmještenih u blokove između mreže ulica u donjemu gradu, koje su ujedno omogućavale komunikaciju s gradskim vratima i citadelom na brdu.⁹²

U bloku 1 istraživanja su također potvrdila postojanje kuća. Otkriveni su tragovi kamenih temelja, najvjerojatnije dijelovi kuće, koji datiraju u fazu 4, pred kraj trećega tisućljeća.⁹³ Nekoliko prostorija pronađeno je uz otvoreni prostor, odnosno dvorište, u kojemu su otkriveni klupa i ognjište.⁹⁴ Nažalost, zbog vrlo ograničenoga prostora koji je istražen ne znamo više o toj kući. Još veći problem predstavlja činjenica da su originalni postav i funkcija stambenih prostora drastično promijenjeni u kasnijim okupacijskim fazama, sve do kasnoga ranobrončanog doba, to jest faze 5 kada je postavljeno nekoliko velikih peći za pečenje keramike i, kako se čini, čitav prostor pretvoren je u industrijsku zonu, koju obilježavaju pirotehničke aktivnosti, pogotovo pečenje keramike.⁹⁵

U drugim područjima donjega grada nalazimo ostatke kuća, no podaci o stambenoj arhitekturi vrlo su fragmentarni zbog kasnijih jama i oranja.⁹⁶

⁸⁸ Armstrong i Zettler, “Excavations on the High Mound”, 25.

⁸⁹ Cooper, *Early urbanism*, 137.

⁹⁰ Zettler et al., “Tell es-Sweyhat”, 14-36; Peregrine et al. “Geomagnetic Mapping”, 73-84.

⁹¹ Peregrine et al., “Geomagnetic Mapping”, 78.

⁹² Cooper, *Early urbanism*, 114.

⁹³ Zettler, “Surface Collections”, 47.

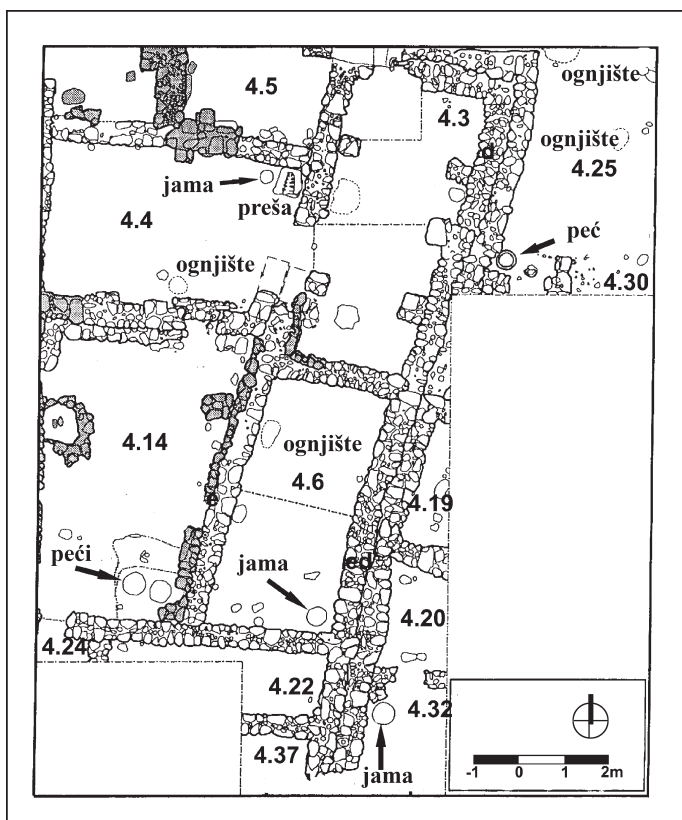
⁹⁴ Zettler, “Surface Collections”, 46-7., sl. 3.9.

⁹⁵ Zettler, “Surface Collections”, 47.

⁹⁶ Zettler, “Surface Collections”, 43.

U sjeverozapadnome sektoru donjega grada težište stambene okupacije s kraja trećega tisućljeća potvrđuju ostaci najmanje tri zgrade koje se mogu povezati s aktivnostima vezanima uz vanjski prostor. Otkriveni su ukopani vrčevi za spremanje namirnica, ožbukani i kamenom popločeni podovi, kameni za mljevenje, kao i ožbukani spremnici i cijevi, koji su možda korišteni za preradu grožđa ili za bojanje kože.⁹⁷ Otkriven je i kameni cjevovod koji je vodio kroz prostor od jugozapada do sjeveroistoka između zgrada. Vjeruje se da je cjevovod vodio vodu iz obližnjega bunara.⁹⁸ No, ostaje mogućnost da je cjevovod služio i u druge svrhe (poput odvođenja oborinskih voda, kanalizacije i slično), pri čemu se voda dopremala direktno iz bunara.⁹⁹

Najviše spoznaja donijelo je istraživanje u zapadnome dijelu donjega grada. Otkrivena je velika, relativno dobro očuvana, zgrada s kraja trećega tisućljeća.

Kuća 4 u donjem gradu u Tel es Svejhatu.¹⁰⁰

⁹⁷ Holland, "Tall as-Swehat", 279.; Zettler, "Surface Collections", 45-6.

⁹⁸ Zettler, "Surface Collections", 45.

⁹⁹ Zettler, "Surface Collections", 45.

¹⁰⁰ Prema slici 5.16 u: Cooper, *Early urbanism*, 115.

Zgrada je sadržavala najmanje osam unutarnjih prostorija kao i nekoliko vanjskih prostorija koje su joj bile pridružene uz jugoistočni dio.¹⁰¹ Samo površina poda prelazi 110 metara kvadratnih tako da je ovdje uistinu riječ o vrlo velikoj zgradi, no ne možemo ju klasificirati drugačije negoli stambenu kuću jer svi nalazi u njoj upućuju samo na stanovanje. Jedna prostorija (Vidi sliku soba 4.14.) interpretira se kao dvorište zbog svoje velike površine 7x4.5 metara. Pod je bio popločen šljunkom, a u jugoistočnome uglu nađene su dvije kružne ožbukane jame s tragovima paljenja u njima. Te su jame najvjerojatnije bile lonci odnosno pećnice.¹⁰² Poput dvorišta u Selenkahiji i Halavi A izgleda da je i ovdje dvorište služilo kao središnje mjesto za pripremu hrane. U ostalim prostorijama ove kuće pronađene su druge instalacije. U sobi istočno od dvorišta pronađena je peć i kružna jama za spremište. U sobi sjeverno od dvorišta pronađen je veliki vapnenački blok s usječenim duguljastim udubljenjem i uskim kanalom, što je vjerojatno služilo kao neka vrsta preše, a na podu uz njega pronađena je okrugla glina i jama od poredanoga šljunka.¹⁰³ Soba 4.3 na istočnoj strani vrlo je jedinstvena prostorija s tri stupa koja prijanjaju uz jugoistočni zid. Takvi stupovi koji su podupirali zid mogli su služiti i kao potpora za gornju etažu.¹⁰⁴ U toj istoj sobi pronađena su i dva pečena glinena diska s perforacijama, koje su vjerojatno nastale od vretena, što upućuje na aktivnost pređenja u toj prostoriji. Sjeveroistočno, odmah uz kuću, nalaze se ostaci peći i pećnice oblika košnice. Moguće je da su se ovdje odvijale dodatne aktivnosti vezane uz pripremu hrane poput pečenja kruha.¹⁰⁵ Ova velika kuća ocrtava nam primjer kuće u kojoj se nalazio niz kućanskih instalacija i pridodanih kućanskih artefakata. Postoji mogućnost da je kuća bila i središnje mjesto za neke specijalizirane radnje, poput proizvodnje odjeće, što možemo zaključiti iz vretena, ali i za preradu grožđa, što se može zaključiti iz pronađene preše. Iako je ovo rijedak primjer, ne može se smatrati potpuno neuobičajenim da je postojala takva „radnja“ manjih razmjera. Još je uvijek nejasno koliko su te aktivnosti razlog veličine ove kuće, a nije sigurno ni koliko su one izraz industrije malih razmjera za lokalnu upotrebu ili su pak bile dio veće industrije naselja, koja je bila povezana s trgovinom na

¹⁰¹ Zettler, "Surface Collections", 39-43, slike 3.5 i 3.6.

¹⁰² Zettler, "Surface Collections", 42.

¹⁰³ Zettler, "Surface Collections", 40,43.

¹⁰⁴ Postojanje više etaža, odnosno kuća s dva ili više katova, nije potvrđeno u mnogo primjera na prostoru Sirije u 3. tisućljeću prije Krista iako terakotni model kuće pronađen u Ali al-Hadu potvrđuje postojanje istih. Također, u lokalitetu Ašur u sjevernoj Mezopotamiji ostaci potvrđuju postojanje takvih kuća. Zettler, "Surface Collections", 41.; Walter Andrae, *Die archaischen Ishtar-Tempel in Assur*, Leipzig: Hinrichs, 1922, 36-8.; Sei-Ishi Masuda, "Terracotta House-Models Found at Rumeilah", *Les Annales Archéologiques Arabes Syriennes* 33 (1983): 153-60.; Cooper, *Early urbanism*, 116.

¹⁰⁵ Zettler, "Surface Collections", 43.

daljinu¹⁰⁶ a to samo dodatno potvrđuje razvijeno društvo i visoku razinu urbanoga stila života stanovnika Tel es Svejhata.

Selenkahije – urbano središte neobičnih karakteristika i na neobičnoj lokaciji

Za razliku od većine naselja koja se nalaze na riječnim terasama, ovo naselje smjestilo se na izduženome grebenu dvadesetak metara iznad riječnoga toka. Uz to, prirodna depresija koja se nalazi uz zapadnu stranu lokaliteta za deset je metara niža od vrha klisure. Takav neobičan položaj sigurno nije izabran zbog straha od poplava nego iz obrambenih razloga. Pozicija na vrhu visoke klisure, koja je stanovnike štitila od napada i pljački, govori u prilog želji za obranom, koju potvrđuje i pronalazak debelih gradskih zidina, kula i prilazne rampe.

Naselje koje je bilo okruženo čvrstim obrambenim sustavom zidina bilo je prvenstveno područje stambenih kuća, pogotovo u središnjemu dijelu. Moguće da je postojala i reprezentativna zgrada od nekoga značenja za zajednicu, na uzvišenome dijelu na jugu naselja, no taj prostor još nije dovoljno istražen zbog toga što se danas ondje nalazi groblje.¹⁰⁷

Temelji gradskih zidina postavljeni su na pripremljenu površinu od šljunka i tucanoga kamenja.¹⁰⁸ U jednome gradskom sektoru - gdje se vrlo jasno može vidjeti sekvenca gradskoga zida - možemo uočiti progresivnu obnovu i uvećanje gradskoga zida od originalne širine od 2,5 metra do finalne faze u kasnome ranobrončanom dobu kada je iznosila gotovo 3,6 metara.¹⁰⁹ Ova obnova i uvećanje gradskih zidina samo potvrđuju da je prijetnja opasnosti bila sve veća pri kraju 3. tisućljeća prije Krista.¹¹⁰ Na zapadnoj strani naselja pronađena su gradska vrata, koja su bila flankirana s kvadratnim kulama i uvučena prema naselju.¹¹¹ Na nekoliko mjesta na sjevernome dijelu naselja možemo uočiti nepravilnosti u izgradnji

¹⁰⁶ Holland, "Tall as-Swehat", 279.

¹⁰⁷ Cooper, *Early urbanism*, 77.; Maurits N. Van Loon, *Selenkahiye. Final Report on the University of Chicago and University of Amsterdam Excavations in the Tabqa Reservoir, Northern Syria, 1967-1975*, Istanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 2001, 3.95.

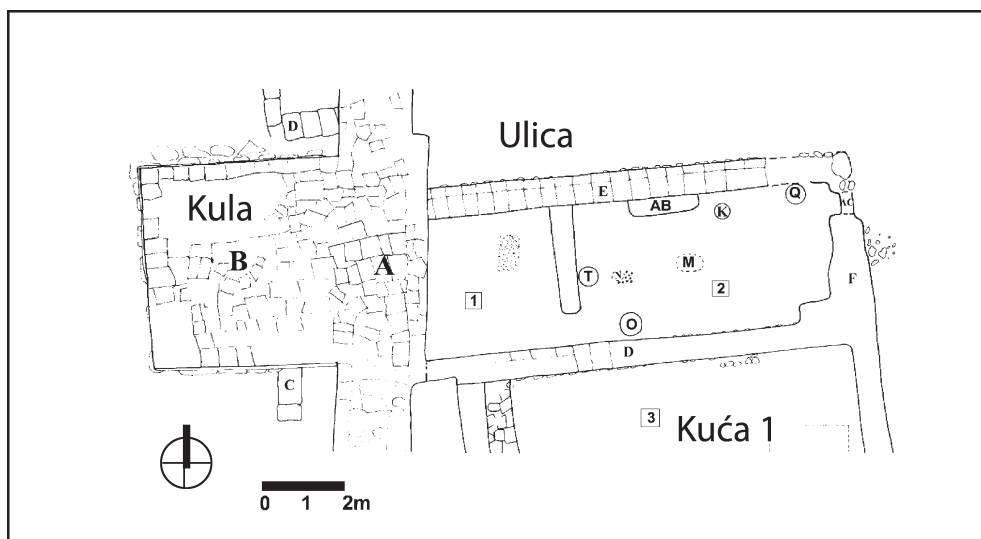
¹⁰⁸ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.51, 3.86; Cooper, *Early urbanism*, 78.

¹⁰⁹ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.51-3.53, Cooper, *Early urbanism*, 79.

¹¹⁰ Zanimljivo je to usporediti sa zbivanjima na području današnje Turske, odnosno u jugoistočnoj Anatoliji, jer nam tamošnji rezultati istraživanja potvrđuju da su se naselja također obnavljala i povećavala svoje zidine na kraju ranoga brončanog doba, na primjer Titris Höyük, usp. Guillermo Algaze, Gulay Dinckan, Britt Hartenberger, Timothy Matney, Jennifer Pournelle, Lynn Rainville, Steven A. Rosen, Eric Rupley, Duncan Schlee i Régis Vallet, "Research at Titris Höyük in southeastern Turkey: The 1999 Season", *Anatolica* 27 (2001): 33-34., Cooper, *Early urbanism*, 79.

¹¹¹ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.89., Cooper, *Early urbanism*, 81.

gradskoga zida, koje izgledaju kao da se zid nastavlja nakon svoga osnovnog tijeka, a ove nepravilnosti možemo protumačiti kao malene izbočine u zidu poput kontrafora.¹¹² Najistaknutiji temelj za kulu lociran je uz zapadni dio naselja, a sastojao se od velikih kamenih blokova na površini od 5x5 metara.

Zapadna kula u Selenkahiji.¹¹³

Ova konstrukcija vjerojatno je dodana znatno kasnije u povijesti grada i očito je još jedna u nizu potvrda da su postojali napori u vremenu da se naselje učvrsti i da se obrambene sposobnosti naselja uvećaju.¹¹⁴ Tome u prilog govori i pronađena glasiya od sitnoga šljunka, koja je prekrivala zid za zadržavanje sagrađen ispred gradskoga zida na sjeveru naselja, a datiramo ju u fazu 4 i 5, odnosno na konac ranoga brončanog doba.¹¹⁵ Ostali tragovi šljunčane glasiye pronađeni su duž vanjskoga dijela gradskih zidina na njihovome zapadnom dijelu. Kako se čini, ispunjavale su svojevrstan jarak oko pet metara zapadnije od gradskoga zida, iz čega se može naslutiti postojanje ranijih obrambenih radova, prije izgradnje bedema.¹¹⁶

Obrambeni sustav grada pokazuje znatne varijacije u planiranju i izvedbi. Na primjer, duž sjeverne duljine gradskoga zida pronađeno je nekoliko promjena u

¹¹² Van Loon, *Selenkahiye*, 3.87.

¹¹³ Prema slici 5.13 u: Cooper, *Early urbanism*, 108.

¹¹⁴ Van Loon *Selenkahiye* 2001, 3.89.; Cooper, *Early urbanism*, 82.

¹¹⁵ Van Loon *Selenkahiye* 2001, 3.86.

¹¹⁶ Van Loon *Selenkahiye* 2001, 3.89., Cooper, *Early urbanism*, 84.

smjeru zida. Duž zapadnoga dijela tela čini se da zid poprima „neobičan, krivudav tijek”.¹¹⁷ Zapravo cijelom dužinom zida mogu se primijetiti mnoge promjene u dimenzijama zida. Ne postoji regularno ili predvidljivo mjesto za kontrafore ili kule te je primjetna i velika količina varijacija u broju rekonstrukcija i dogradnja. Na temelju tih nepravilnosti i razlika u izgradnji fortifikacija možemo (poput Cooper) zaključiti da su gradski autoriteti općenito označavali gdje bi se gradski zid trebao graditi, no sama konstrukcija i rekonstrukcija zidina bila je prepuštena samim kvartovima odnosno lokalnoj samoupravi.¹¹⁸ Upravo na temelju ostataka gradskoga zida i svega što je o njemu rečeno možemo pretpostaviti da - iako je u Selenkahiji postojala središnja uprava - vjerojatno je imala ograničenu vlast.¹¹⁹

Ostaci arhitekture dosta su istraženi i iz njihovoga bogatog korpusa možemo izdvojiti zanimljive elemente koji svjedoče o urbanome karakteru Selenkahije. Ovo urbano središte obilježava gusto naseljeno stambeno područje s kućama poredanim u blokove uzduž dužih ulica popločenih kamenim oblucima. Većina stambene arhitekture pronađena je na središnjemu dijelu tela.¹²⁰ Na ovome području kuće su poslagane duž dvije glavne aleje, koje su istraživači nazvali “Glavna ulica” i “Bulevar zalazaka”.¹²¹ Osim toga, stambena arhitektura pronađena je i na južnome dijelu tela, sjeverno i južno od modernoga rova - iskopanoga buldožerom radi navodnjavanja - kao i na sjevernome dijelu naselja unutar sjeverozapadnoga ugla gradskih zidina.¹²²

Ostaci kuća izvan gradskih zidina na zapadu upućuju na ekstramuralno naseljavanje, koje ocrtava ekspanziju naselja do svojih najvećih granica koje su dostignute kasnije, pred konac ranoga brončanog doba.¹²³ Od samoga početka ovaj je grad služio kao mjesto stanovanja, što implicira otkriće kuća koje su utemeljene na prirodnome terenu. Izgleda da su čak postojale kuće koje su sagrađene prije nego je naselje okruženo zidinama, što znači da je namjera za urbanim životom postojala prije nego što se javila potreba za obranom. Na zapadnome dijelu središnjega područja B rani ostaci kuća temeljenih na prirodnome terenu kasnije su nasipani pepelom, blatom i posuti šljunkom, kao priprema za temelje prvoga gradskog zida.¹²⁴ Nadalje, kosa orijentacija na gradski zid kuće broj 1 iz

¹¹⁷ Van Loon, *Selenkahije*, 3.103.

¹¹⁸ Cooper, *Early urbanism*, 86.

¹¹⁹ Usp. Van Loon, *Selenkahije*, 110. Također, moglo bi se pretpostaviti da je i u Tel es Svejhatu, gdje su primijećene razlike u gradskim zidinama od jednoga dijela grada do drugoga, također postojala takva raspodjela vlasti, usp. Cooper, *Early urbanism*, 86.

¹²⁰ Van Loon, *Selenkahije*, 3.50-3.83.

¹²¹ Cooper, *Early urbanism*, 107.

¹²² Van Loon, *Selenkahije*, 3.31-3.50 i 3.83-3.86.

¹²³ Van Loon, *Selenkahije*, 3.94.

¹²⁴ Van Loon, *Selenkahije*, 3.51.; Cooper, *Early urbanism*, 108.

središnjega područja upućuje na to da su na njezinome mjestu mogle postojati ranije građevine iz perioda kada još nije postojao gradski zid ili kada je zid bio na nekome drugom mjestu.¹²⁵

Nakon izgradnje gradskih zidina kuće u neposrednoj blizini zida često su bile mijenjane pod utjecajem popravaka i proširenja fortifikacija - na primjer onda kada su tijekom proširenja nadgradnje zapadnoga zida od nepečene opeke s ciljem pojačanja zida sobe u kući u zapadnome središnjem području u kvadratu Q26 djelomično zazidane opekom i sužene.¹²⁶ Slično popunjavanje soba ili prostorija možemo uočiti i u sjeverozapadnome kutu gradskih zidina radi pojačanja toga dijela zidina.¹²⁷

Činjenica da su takve mjere poduzimane na štetu stambenih jedinica govori o izuzetnoj važnosti koja je pridavana gradskome fortifikacijskom sustavu i njegovu održavanju te unapređivanju. Obrana od napadača očito je bila jedna od glavnih briga stanovnika ove regije, osobito pred konac 3. tisućljeća prije Krista.

Većina dosad istraženih kuća u Selenkahiji iskusila je velik broj promjena tijekom posljednja tri ili četiri stoljeća 3. tisućljeća prije Krista, najčešće u obliku renovacija, proširenja, sužavanja i (u nekim slučajevima) potpunim rekonstrukcijama. Ipak, kroz svoju povijest ove su građevine zadržale primarnu stambenu namjenu služeći uglavnom za obavljanje većega broja aktivnosti i funkcija relativno jednostavnih kućanstava.

Kuće su uglavnom bile izgrađene od nepečene opeke, različitih boja i konzistencije, dok su kameni temelji korišteni rjeđe, najčešće u građevinama izgrađenim na tlu slabije nosivosti. Kamen je također korišten za zatvaranje vrata i za ojačavanje zidova koji su bili oštećeni ili u stanju propadanja.¹²⁸ Sobe u kućama uglavnom su vrlo malene s tankim zidovima i zato se pretpostavljalo da su imale samo jedan kat iako je moglo biti iznimaka, pogotovo kod većih kuća. Na krovovima kuća ili na otvorenome prostoru unutar dvorišta moglo se spavati, kao što je to tradicionalno na Bliskome istoku, no u kući 4 otkrivena je povišena platforma od opeke unutar manje prostorije, koja bi mogla biti dokaz o mogućnosti spavanja i unutar kuće.¹²⁹ Općenito se pretpostavlja da je većina krovova bila ravna. Krovovi su bili konstruirani od drvenih gredica postavljenih horizontalno preko vrhova zidova i prekrivenih trstikom i slojem nabijene zemlje.¹³⁰

¹²⁵ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.62.

¹²⁶ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.58.

¹²⁷ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.85.

¹²⁸ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.27.

¹²⁹ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.67.

¹³⁰ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.28.

Kuće u Selenkahiji bile su planirane i izgrađene slobodno unutar naselja i njihova unutrašnja organizacija jako je varirala bez uniformnosti u broju soba. Dok su neke kuće imale samo dvije ili tri prostorije (kuće 9 i 12; vidi sliku), druge su imale barem sedam soba različite veličine i funkcije (kuće 4 i 7). Mnoge kuće bile su opremljene vanjskim dvorištem, koje je često bilo prva prostorija u koju se ulazilo direktno s ulice. Činjenica da su podovi prostorija bili prekriveni šljunkom olakšavala je pravilno odvođenje padalina, kao što je vidljivo u dvorištima kuća 3 ili 4, koja su uglavnom ili potpuno prekrivena šljunkom.¹³¹ U svakoj kući barem je jedna prostorija imala jednu ili više peći, a pretpostavlja se da je većina tih prostorija bila u vanjskome prostoru kuće. Većina peći korištena je za pripremu hrane namijenjene ukućanima. Drugi artefakti i ugradbenice povezani s pripremom hrane često su pronađeni u istim prostorijama kao i peći. Ove ugradbenice izvedene su u obliku površina od bitumena ili gline postavljenih u podove, koje se najčešće tumače kao površine za miješenje tijesta (kuće 1, 2, 6, 9 i 11 te soba 24 u kvadratu Q26). Uz to su pronađeni i brojni kameni mlinovi i mužari (kuće 4 i 8), koji pružaju daljnje dokaze o pripremi hrane. Osim pripreme hrane pronađeni su i prostori za skladištenje hrane, koji su najčešće bili građeni u obliku ožbukanih jama (kuća 1, kuća u kvadratu W42/43) ili posuda koje su ukopane u tlo (kuća 3 i kuća W42/43) te u barem jednome slučaju posuda koja je pronađena s poklopcem (kuća 13). U nekoliko kuća pronađene su jase i korita za stoku, a u nekima imamo i ostatke zakrivljenih konstrukcija od gline ili kamena na podovima za koje se pretpostavlja da su ostaci silosa za žitarice prekriveni svodovima (kuće 4 i 7, V22 faza ponovnoga naseljavanja).¹³²

Najintrigantiji nalaz pronađen je na sjeverozapadnome dijelu grada (kvadrat T06, soba 9) gdje su pronađene 82 posude porazbacane unutar manje prostorije, a pretpostavlja se da su mnoge od ovih posuda stajale na policama. Isto tako, primijećeni su i spaljeni ostaci ječma u posudama i oko njih, zajedno s bijelim praškastim slojem koji je sugerirao skladištenje hrane u toj prostoriji.¹³³

U nekoliko kuća zabilježene su zidne niše, a osobito su one vidljive u sobi 10 kuće pronađene u sjeverozapadnome kutu grada u kvadratu T05 gdje su tri jednostavne manje niše sa zakrivljenim stranicama pronađene unutar zida. Kao što je sugerirano kod sličnih niša pronađenih u Halavi Tel A, njihova namjena

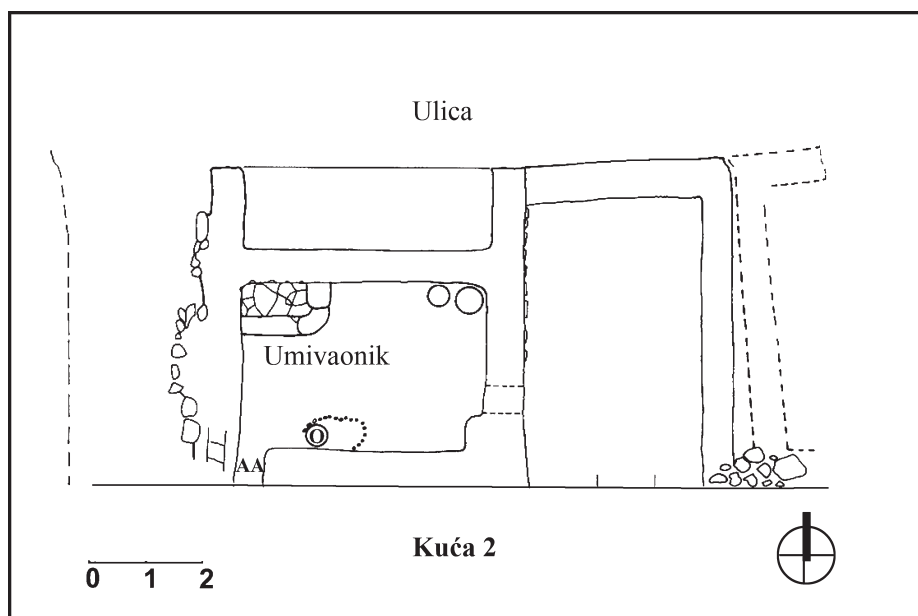
¹³¹ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.65.

¹³² Van Loon, *Selenkahiye*, 3.79.

¹³³ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.86.

nije nužno morala biti skladištenje nego su one mogle služiti i za postavljanje uljnih lampi, kamenih figurica i drugih malenih predmeta.¹³⁴

Neobične instalacije pronađene su u nekoliko kuća u Selenkahiji čija funkcija za sada nije još utvrđena. U kući 2 pronađen je predmet nalik na umivaonik s pregradom od nepečene opeke u sjeverozapadnome uglu jedne od prostorija. Budući da je popločan krhotinama veće posude i s rubovima koji su se uzdizali prema zidovima, moguće je da je služio kao spremnik za neku tekućinu ili kao podnožje za poroznu posudu.¹³⁵

Umivaonik u kući 2 u Selenkahiji.¹³⁶

Kamene ploče zauzimale su veći dio poda u 9. sobi kuće 4, što bi također moglo upućivati na kućansku aktivnost koja je uključivala uporabu vode iako točna namjena nije poznata.¹³⁷

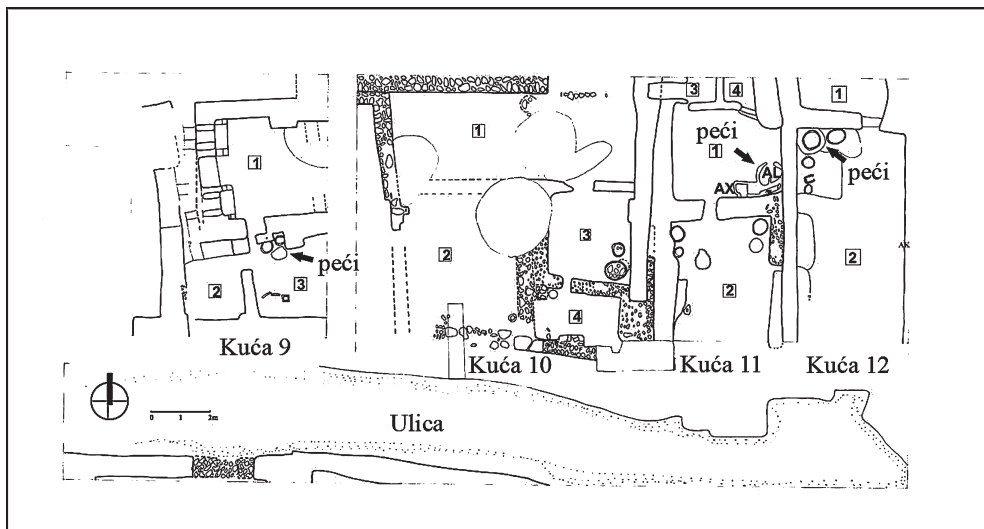
Iako je većina građevina služila za stanovanje obitelji, kuće prema svojoj funkciji nisu nipošto bile isključivo stambene. Druge aktivnosti, osim jednostavne pripreme hrane i skladištenja za potrebe kućanstva, vršile su se u pojedinim kućama, što je vidljivo iz određenih instalacija koje su pronađene, posebno u kućama sjeverno od „Bulevara zalaska”.

¹³⁴ Pfälzner, *Haus und Haushalt*, 160.

¹³⁵ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.64.

¹³⁶ Prema slici 5.14 u: Cooper, *Early urbanism*, 111.

¹³⁷ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.68.

Neobične instalacije u kući 9 i kući 11 u središnjemu dijelu Selenkahije.¹³⁸

Soba 3 u kući 9 sadržavala je dvije peći u kutu s radnom površinom, dok je blizu središta sobe spremljen kvadratni ožbukani spremnik smješten uz ostatke zida peći, što bi upućivalo na to da je ovo dvorište služilo za kuhanje.¹³⁹ Soba 1 sadržavala je neobičnu konstrukciju koja se sastojala od ožbukane niše u zapadnome zidu s klupama s obje strane iza kojih su se nalazili otvori za ventilaciju. Funkcija ove instalacije nije nam u potpunosti jasna, no sigurno je da nijedna istražena kuća nije imala sličnu konstrukciju. Ova konstrukcija navodi na to da su se u kući 9 odvijale jedinstvene aktivnosti.

U kući 11 također pronalazimo neobične konstrukcije. Soba 1 iz ove kuće bila je opremljena s dvije peći od kojih je jedna (AL) bila drugačija jer je sadržavala pregradu koja je odvajala unutrašnjost peći na dvije paralelne komore. Druga peć (AX) imala je zasječeni ugao i otvor za zrak. Zanimljivo je i to da je pronađen poklopac od terakote, koji je služio za zatvaranje toga takozvanog dimnjaka.¹⁴⁰ Neobična priroda ovih peći indicira neku vrstu industrijske aktivnosti prije negoli kućanske aktivnosti. Istraživači sugeriraju da je funkcija peći s kanalom za zrak bila taljenje metala iako ta interpretacija dosad još nije potvrđena.¹⁴¹ Osim toga, uz peći koje se nalaze u sobi 1 nalazimo tri peći pronađene u susjednoj sobi 2. Ova je kuća stoga posjedovala najveći broj peći te je mogla

¹³⁸ Prema slici 5.15 u: Cooper, *Early urbanism*, 112.

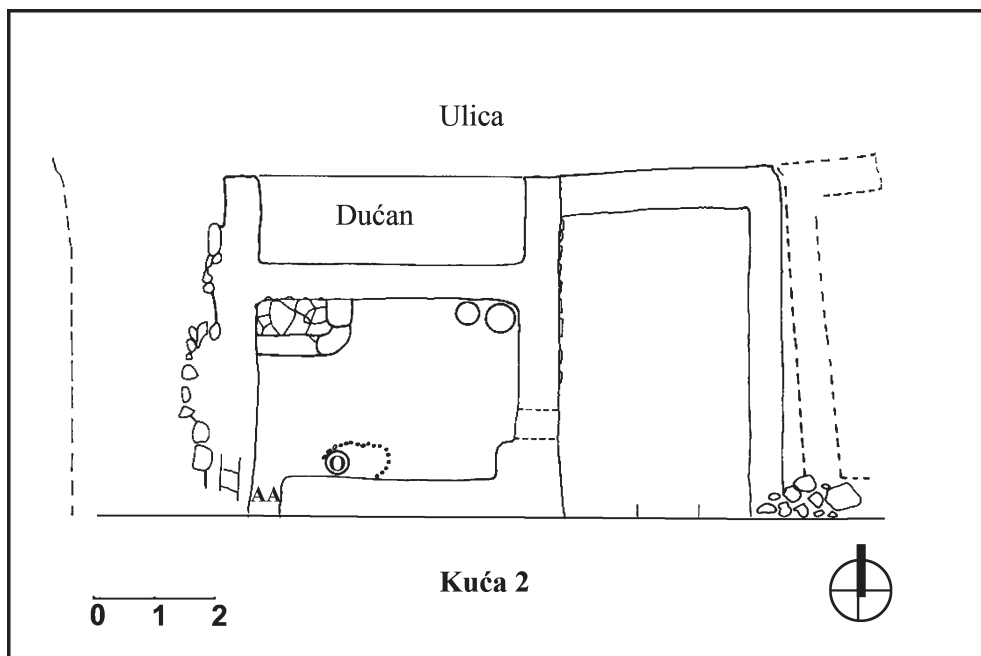
¹³⁹ Van Loon, *Selenkahije*, 3.74.

¹⁴⁰ Van Loon, *Selenkahije*, 3.77.

¹⁴¹ Van Loon, *Selenkahije*, 3.100.

služiti kao pekarnica s dvije manje sobe (sobe 3 i 4 na slici), koje su vjerojatno služile za skladištenje brašna. Dodatna peć s kanalom mogla je služiti kao specijalizirana instalacija za dodatne aktivnosti.¹⁴²

Još je jedna kuća neobična (kuća 2) - ona koja je uz peći, radnu površinu i umivaonik s površinom od krhotina posjedovala i kvadratni prostor otvoren prema ulici na sjeveru.¹⁴³ Iako nije pronađen otvor između ovoga „dućana“ i sobe iza njega, moguće je da je postojala veza između ove dvije konstrukcije.

Dućan u kući 2 u Selenkahiji.¹⁴⁴

Kuća 1 mogla je služiti kao stražarnica ako se u obzir uzme njezin položaj uz zapadni gradski zid točno na mjestu gdje je veliki kameni bastion stršio iz gradskih zidina. Sugerira se da je krov kuće 1 bio izgrađen u istoj visini s parapetom gradskoga zida, što joj je omogućavalo pristup s krova na zidine.¹⁴⁵

Kada se u obzir uzmu sve prostorije, kuća 8 u Selenkahiji ističe se kao posebna. Ova kuća imala je šest prostorija koje su bile pravilno poredane i okružene re-

¹⁴² Van Loon, *Selenkahije*, 3.101.

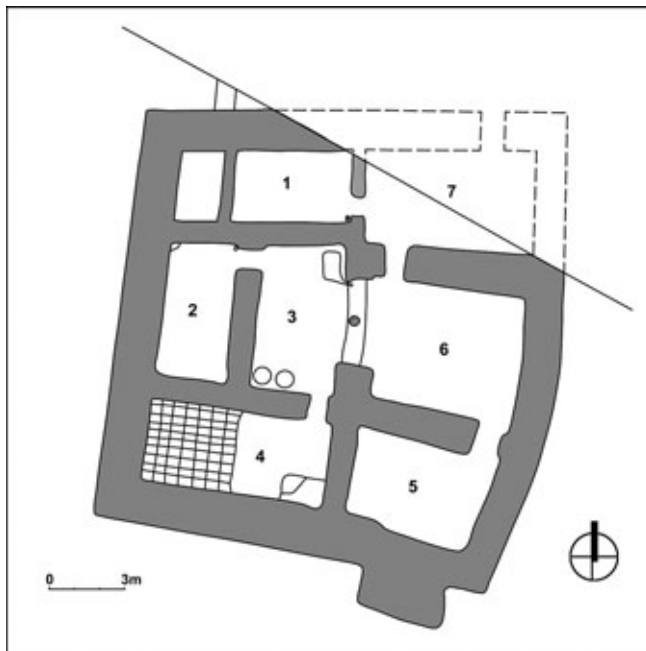
¹⁴³ Van Loon, *Selenkahije*, 3.64.

¹⁴⁴ Prema slici 5.14 u: Cooper, *Early urbanism*, 111.

¹⁴⁵ Van Loon, *Selenkahije*, 3.99.

lativno debelim zidovima, što bi moglo upućivati na to da je građevina imala dva kata. Neobično je to da nisu pronađena ognjišta niti peći unutar kuće kao ni prostorije koje bi mogle služiti kao dvorišta ili obori za životinje, što pruža jake naznake da se vlasnik kuće nije bavio poljoprivredom.¹⁴⁶ Uz navedene neobične karakteristike kuća je sadržavala i zanimljiv inventar artefakata, koji uključuju ručni kameni mlin, mužar, različite posude, sito i ljudsku figuricu. Isto tako, neobičan je nalaz malene zdjelice koja je imala dva oka i ostatke ljustica nojevih jaja. Moguće je da su ovi predmeti bili zakopani u ruševinama kuće nakon što je kuća spaljena da bi bili dostupni u sigurnijim vremenima.¹⁴⁷ Drugi zanimljivi predmeti pronađeni u kući uključuju mramornu glavu buzdovana, dva utega od hematita, dvije igle od bjelokosti i brončani vršak koplja. Sve u svemu, bogatstvo artefakata i nepostojanje dokaza poljoprivrednih aktivnosti sugeriralo je istraživačima da je vlasnik kuće najvjerojatnije bio trgovac.¹⁴⁸

Blizu južnoga kraja naselja istraživači su pronašli veliku građevinu koju su nazvali „Južna palača”. Veličina Južne palače, njezina unutrašnja organizacija i ostaci pronađeni unutar nje indiciraju njezinu važnost unutar naselja, najvjerojatnije rezidenciju gradskoga namjesnika.

Južna palača u Selenkahiji
- tlocrt i rekonstrukcija.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.100.

¹⁴⁷ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.73.

¹⁴⁸ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.100.

¹⁴⁹ Prema slici 6.2 u: Cooper, *Early urbanism*, 131.

Ova velika zgrada smještena uz južni dio naselja korištena je u drugoj polovici 3. tisućljeća prije Krista (faza 4-5), otprilike u isto vrijeme kada je gusta skupina kuća zauzimala središnje područje naselja koje je bilo utvrđeno gradskim zidinama. Južna palača iskusila je najmanje dva uništenja; prvo koje je prouzročilo oštećenja na zidovima u nekoliko prostorija, dok je drugo vjerojatno bilo veće, posvuda ostavivši tragove velikoga požara i prostorije pune spaljenih predmeta i ruševina.¹⁵⁰ Unutar ovih ostataka pronađen je kostur djeteta (najvjerojatnije žrtva uništenja) i još jedna žrtva muškarca u ležećemu položaju s ispruženom rukom koja je štitila glavu. U njegovoj blizini pronađeni su i klin i tesarska sjekira.¹⁵¹ Poslije ovoga nasilnog događaja Južna palača bila je naseljena još jedanput iako zazidana vrata i ostaci nekoliko peći sugeriraju promjenu namjene kuće iz reprezentativne rezidencije u skroman stan nekoliko obitelji.¹⁵² Organizacija Južne palače je pravilna, a spojevi ziđa upućuju na to da je građevina zamišljena i izvedena kao cjelina.¹⁵³ Temelji su bili izrađeni od velikih neobrađenih blokova kamena nad kojima su izgrađeni zidovi od opeke. Prosječna debljina zidova je osamdeset centimetara, što je omogućavalo izgradnju drugoga kata, dok su vanjski zidovi bili široki do 120 cm.¹⁵⁴ Ulaz u Južnu palaču vjerojatno se nalazio u sjeveroistočnome kutu sobe 7, no to ne možemo znati sa sigurnošću jer je taj dio građevine oštećen. Unutrašnjost kuće sastojala se od nekoliko pravokutnih i kvadratnih soba od kojih je najneobičnija ona središnje postavljena soba 3. Istočni ulaz u ovu sobu imao je povišeni prag od nepečene opeke na kojemu je pronađena cilindrična baza stupa od bijeloga vapnenca. Ova baza podupirala je stup od topolovine, čiji su izgoreni ostaci jasno prepoznatljivi.¹⁵⁵ Do danas nisu pronađeni drugi primjeri ovakvoga rasporeda stupa u kontekstu 3. tisućljeća prije Krista u sjevernoj Mezopotamiji. Najbližu paralelu pronalazimo mnogo kasnije, u 17. stoljeću prije Krista u palači Jarima Lima u Alalahu na razini 7 gdje je pronađena soba sa stupovima na ulazu. Južna palača iz Selenkahije predstavlja jedan od najranijih primjera ovakvih obilježja u reprezentativnoj sjevernosirijskoj arhitekturi.¹⁵⁶

Izvjesno je da je zapadna strana Južne palače imala dva kata, što se može zaključiti iz navedene debljine zidova i činjenice da su zapadne prostorije sadržavale više ruševina od istočnih. Fragmenti greda i trske s ostacima bitumena, koji su prona-

¹⁵⁰ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.38, 3.41.

¹⁵¹ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.41.

¹⁵² Van Loon, *Selenkahiye*, 41.

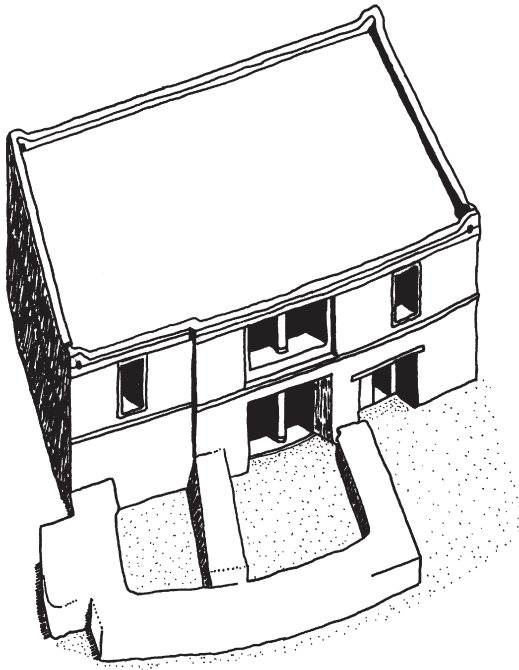
¹⁵³ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.35.

¹⁵⁴ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.35.

¹⁵⁵ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.37.

¹⁵⁶ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.96.

đeni u jednoj od prostorija, upućuju na postojanje neke vrste vodootporne instalacije poput umivaonika ili spremnika negdje na drugome katu. Soba 3 nije nužno morala imati drugi kat nego samo povišeni strop. Moguće je da je jugoistočni ugao Južne palače pretvoren u obrambenu kulu u drugoj fazi stanovanja, što nije neobično s obzirom na položaj palače na krajnjemu jugu naselja. Dokaz za postojanje ove kule velike su nepečene opeke postavljene u mort na zapadnoj polovici sobe 4. Također, platforma u jugoistočnome uglu prostorije mogla je poslužiti kao postolje za drveno stubište koje je vodilo do gornjega dijela kule.¹⁵⁷

Rekonstrukcija Južne palače
u Selenkahiji.¹⁵⁸

Artefakti iz nekoliko prostorija u Južnoj palači svjedoče o njezinoj važnosti prije drugoga uništenja. Mnogi nepečeni glineni poklopci posuda - od kojih neki imaju i otiske špage koja ih je osiguravala - pronađeni su (zajedno s još dva cilindrična pečata) u barem tri prostorije.¹⁵⁹ Centralno locirana soba 3 dala je najveći broj otisaka pečata, pri čemu se svaki pečat pojavljivao jednom ili više puta na ukupno 77 komada gline.¹⁶⁰ U prostoriji broj 3 vjerojatno se vršilo primanje i otvaranje dostavljenih predmeta. Ovi predmeti jasno ukazuju na administrativne ili ekonomske aktivnosti stanovnika ove građevine. Slomljeno postolje i stopala kipa koji

¹⁵⁷ Van Loon, *Selenkahije*, 3.40-3.41.

¹⁵⁸ Preuzeto iz: Cooper, *Early urbanism*, 133.

¹⁵⁹ Van Loon, *Selenkahije*, 3.35-3.36, 3.40, 12.495.

¹⁶⁰ Van Loon, *Selenkahije*, 12.495.

prikazuje vjernika pronađeni su blizu vrata između prostorija 6 i 7 kao i fragment kipa s resastim platnom, koji sugeriraju na odvijanje kulturnih aktivnosti u građevini prije nego što je uništena vatrom i opljačkana.¹⁶¹ Moguće je da je Južna palača posjedovala svojevrstu kućnu kapelicu nalik onoj pronađenoj u kući XXXVIII u Khafajehu u Mezopotamiji.¹⁶² U svakome slučaju bilo bi pogrešno pretpostaviti da je čitava građevina imala kulturnu funkciju s obzirom na prisutnost nekoliko peći, spremnika za skladištenje u nekim prostorijama, obrambenu kulu u jugozapadnome uglu i nedostatak podija.¹⁶³ Prema unutrašnjemu rasporedu i sadržaju Južna palača nije usporediva s drugim kućama u Selenkahiji te je gotovo sigurno služila u administrativne ili reprezentativne svrhe, što ide u prilog tezi da je Selenkahija bila razvijeno urbano središte.

Zaključak

Urbanizacijski procesi rezultat su kulturnoga i civilizacijskoga dostignuća pojedinoga naroda. Velika urbana središta koja se javljaju na pozornici bliskoistočne povijesti početkom 3. tisućljeća prije Krista svrstavaju se u red iznimnih dostignuća i oduvijek su predstavljala interes istraživačima, koji su vrlo često (ne) svjesno zanemarivali dobrobiti međudisciplinarnе suradnje i bavili se tek nekim vidom istraženih gradova. Rezultati istraživanja na prostoru Sirije bili su u znatnome zaostatku za prostorom Mezopotamije ili Palestine, no ta se situacija posljednjih desetljeća mijenja nabolje i rezultati pružaju jasniju sliku prošlosti ovoga područja. Nastanak urbanih središta na prostoru Sirije više se ne promatra isključivo kao rezultat utjecaja iz Mezopotamije jer je očito da su urbanizacijski procesi znatno složeniji i da uvelike ovise o geoklimatskim karakteristikama podneblja, ali i o društveno-političkim utjecajima. Način izgradnje gradskih zidina, kuća, palača, sustav planiranja ulica i mnogi drugi elementi jasno ukazuju da su gradovi na prostoru Sirije doživjeli svoju pravu urbanu epohu u rano brončano doba.

¹⁶¹ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.41.

¹⁶² Pinhas Delougaz, Harold D. Hill i Seton Lloyd, *Private Houses and Graves in the Diyala Region*, Chicago: University of Chicago Press, 1967, tab. 10; Van Loon, *Selenkahiye*, 3.97.

¹⁶³ Van Loon, *Selenkahiye*, 3.97.

Urbanization processes in Syria during Early Bronze Age

Eva Katarina Glazer
Department of History
Centre for Croatian Studies
University of Zagreb
Borongajska cesta 83 D
10 000 Zagreb
Croatia
E-mail: ekgglazer@hrstud.hr

Summary

This paper focuses on the urbanization processes in Syria during the Early Bronze Age, providing an overview based on the example of several Syrian cities. While ancient cities are known from both ancient literature and archaeological remains, the actual process of their formation has been the subject of intense interest and debate. The author has chosen three representative cities, Tell Halawa A and B, Tell es Sweyhat and Selenkahiye to demonstrate the urbanization processes that occurred during the Early Bronze Age period. The author refers mostly to archaeological reports but also makes use of an interdisciplinary approach including architectural analysis (monumental architecture can be important for reconstructing levels of social complexity), settlement planning (which also provides valuable insights into social structure), ecology (human interactions with the environment can provide insight into social complexity), and anthropology (which provides many models for integrating data from previous disciplines into viable reconstructions of social constructs that are necessary for understanding the rise of cities). Using comparative analysis as a primary methodological tool the author has described the urban characteristics of these cities and provided a theoretical model for Syrian urbanization.

Key words: Syria, urbanization, urban centre, Early Bronze Age